

ГАЇДА

12

КРОКІВ ДО
РОЗУМІННЯ
ІДЕНТИЧНОСТІ
ДЕРЖАВИ-НАЦІЇ

ЗМІСТ

Вступне слово	3
1. Що таке ідентичність	5
2. Як набувається ідентичність	10
3. Формула єднання нації	15
4. Національна ідентичність як етнополітичний вибір	18
5. Усвідомлення національної ідентичності	21
6. Базові елементи національної ідентичності	25
7. Самопрезентація національної ідентичності	30
8. Захист національної ідентичності	35
9. Цінності та їхнє втілення в національній ідентичності	39
10. Національна культура: ознаки, рівні, модель	43
11. Колективна пам'ять	47
12. Вплив війни на національну ідентичність	51
Висновки	55
Ключові концепції та дослідження Гайду	58
Список джерел	60
Команда проєкту та підтримка	61

ВСТУПНЕ СЛОВО

Актуальність та нагальність питання національної ідентичності в сучасних умовах є беззаперечною. Це складна та багатогранна тематика, що є предметом численних дискусій і ставить перед нами надзвичайно відповідальне завдання. Справа ускладнюється тим, що значна кількість сучасних дослідників та практиків застосовує термін «ідентичність», а також словосполучення на позначення її різновидів (політична, національна, етнічна, релігійна тощо) як щось самозрозуміле, не завжди надаючи належної уваги формалізації та уніфікації. Як наслідок, різним науковим школам та практичним підходам притаманні різні інтерпретації термінології.

Це породжує гостру потребу в системному розумінні та утвердженні єдиної термінології, надто коли йдеться про практичні аспекти. Окремою проблемою стає ефективне виконання вже наявних нормативно-правових актів, планів та програм у сфері національної ідентичності за відсутності такого цілісного та узгодженого розуміння.

Для України тема національної ідентичності є критично важливою. Це зумовлено як історичними викликами – зокрема тривалим викривленням образу української нації та націоналізму, – так і сучасною повномасштабною російською агресією, яка становить пряму загрозу існуванню української держави та нації.

Цей Гайд – не інструкція зі створення «універсального українця» чи формування єдиного шаблону. Це насамперед шлях до системного розуміння ідентичності, який допоможе окреслити її ключові складові та визначити чинники, що можуть їй зашкодити. Гайд є спробою запобігти презентації нації виключно на рівні впізнаваних етнічних символів, які, беззаперечно, є важливими, але далеко не єдиними. Натомість ми прагнемо сприяти формуванню позитивної, статусної групи успішної європейської нації, що живе, захищає та розбудовує власну державу.

Підхід авторів Гаїду полягає в тому, що культурні та політичні еліти відіграють важливу роль у процесі формування національної ідентичності. Вони сподіваються, що викладена тут інформація буде корисною державотворцям та всім, хто долучений до процесів утвердження національної ідентичності в Україні.

01

ЩО ТАКЕ
ІДЕНТИЧНІСТЬ

ЩО ТАКЕ ІДЕНТИЧНІСТЬ

КЛЮЧОВІ ІДЕЇ, МОДЕЛІ ТА ТЕРМІНИ

Усвідомлення власного «Я», чи **Я-концепція** (Self-concept), – це відкрита, динамічна, складна, стохастична, нестационарна та багаторівнева ієрархічна система, в основі якої постає **ідентичність**. Я-концепція – вершина ієрархії, що охоплює дві підсистеми верхнього рівня: **особистісну** й **соціальну** ідентичність.

**Також можуть використовуватися терміни: «групова» чи «колективна».*

**Запропонована ієрархія є схематичним зображенням, частковим випадком загального стану і вибудовується відповідно до конкретної особи чи групи.*

Особистісна ідентичність: бажання **відрізнитися**, бути унікальним.

Соціальна ідентичність: прагнення **належати** до групи та об'єднуватися з нею.

Іноді вони конфліктують: **Я чи МИ?**

Внутрішній конфлікт загострюється за умов альтернативи вибору між власними інтересами та потребами групи. Соціальна ідентичність має багаторівневу ієрархію, де більш значущі ідентичності посідають вищі шаблі. Усі складові системи взаємодіють, що може як сприяти, так і перешкоджати формуванню ідентичностей.

З ідентичністю до групи не народжуються – її набувають!

Тому ієрархія соціальної ідентичності у різних людей може бути відмінною. Формування цієї системи – складний процес соціалізації, взаємодії, категоризації та вибору, який триває все життя під впливом зовнішнього середовища.

Коли **вибір зроблено – що змінюється?**

Досягнута ідентичність з «МИ-групою» формує розуміння та уявлення про:

- 1) світогляд та сенс життя;
- 2) приналежність та прийняття;
- 3) місце в суспільстві;
- 4) самооцінку та самоповагу;
- 5) соціальну роль та очікування;
- 6) цінності;
- 7) норми поведінки;
- 8) особисту відповідальність;
- 9) джерела знань та критерії істини;
- 10) опозицію «свій – чужий»;
- 11) оцінку та інтерпретацію подій і фактів;
- 12) бачення майбутнього.

Досягнута соціальна (групова, колективна) ідентичність – це реалізація усвідомленого вибору приналежності до певної соціальної групи, що охоплює:

- інтерналізацію норм, цінностей та культурних сенсів цієї групи;
- дотримання принципів та взяття на себе зобов'язань групи;
- самореалізацію у діях.

Така ідентичність визнається автентичною та легітимною як самою групою, так і представниками інших груп (ідентичностей).

Ця внутрішня солідарність із груповими ідеалами та стандартами стає основою для нових ідентифікацій і системою контролю автентичності подальшого вибору.

РОЗДУМИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Для індивіда національна ідентичність є однією з багатьох соціальних ідентичностей у його системі ієрархій, а отже, може мати різну значимість. Націю ж складають громадяни з різним набором ідентичностей. Тому в інтересах держави працювати над підвищенням значущості національної ідентичності, в ідеалі – піднімати її до верхнього рівня, щоб саме вона визначала поведінку, цінності та життєву позицію людей. Усвідомлення власного «Я» країною, або Я-концепція держави-нації (Selfconcept), є екстраполяцією схеми з рівня індивіда на державу. У межах такого підходу відбувається метафорична підміна об'єкта дослідження (індивід → спільнота), що породжує своєрідну персоніфікацію спільноти.

Внаслідок цього державу-націю наділяють здатністю не тільки діяти, але й здійснювати певні ментальні операції – думати, передбачати, сумніватися, говорити, відчувати, наполягати, тобто поводитися як окрема особа.

За такого підходу **національна ідентичність стає для держави особистісною**, бо саме вона є унікальною для конкретної країни. Інші ж ідентичності, такі як цивілізаційна, релігійна, геополітична тощо, для країни можуть ставати соціальними (груповими), оскільки держава в цих ідентичностях інтегрується та об'єднується з іншими державами.

ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Україна як держава-нація, що відзначатиме 34-ту річницю проголошення незалежності, формує свою ідентичність в умовах значного етнокультурного, релігійного та соціального розмаїття. Розуміння цієї багатогранності є ключовим для її ефективного розвитку.

Цей плюралістичний етносоціум охоплює понад **130 етнічних спільнот** (дані перепису 2001 року), кожна з яких посідає унікальне місце у суспільстві.

Зокрема, значна частина цих спільнот – як-от азербайджанці, албанці, білоруси, болгары, в'єтнамці, вірмени, греки, грузини, євреї, казахи, китайці, корейці, латиші, литовці, молдавани, німці, поляки, росіяни, румуни, словаки, турки, угорці, узбеки, фіни та чехи – є представниками народів, що **мають власні держави**. Ідентифікація їх з цими державами може перешкоджати досягненню української національної ідентичності.

Існують також спільноти, що **не мають власних держав**: це зокрема асирійці, курди, роми, а також певні групи горців Кавказу тощо. Для них національна ідентичність України має стати політичним надконструктом, що об'єднує, а не загрожує їхній етнічній унікальності.

Особливе місце посідають **корінні народи України** – кримські татари, караїми та кримчаки, які виникли та розвинулися саме на українських землях. Для них українська національна ідентичність має не лише політичне, а й екзистенційне значення, сприяючи збереженню їхньої культури в межах спільного державного простору.

Релігійна мапа України є не менш строкатою, налічуючи понад 90 конфесій та течій. За даними Державної служби України з етнополітики та свободи совісті за 2024 рік, Українська Православна Церква (раніше УПЦ МП) становить 29%, Православна Церква України (ПЦУ) – 22%, а Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ) – 10%. Частка протестантів перебуває в межах 1-2%, мусульман – 0,5-1%, а юдеїв – 0,1%. Релігійна ідентичність залишається значущою для більшості українців, особливо серед старшого покоління; серед молоді її поділяють понад 50%. Отже, необхідно впроваджувати моделі взаємодії релігійної та національної ідентичностей, які сприятимуть посиленню національної.

Так само окремої уваги заслуговують великі **професійні** (військові, освітяни, студенти, підприємці тощо), **вікові** (малолітні, неповнолітні, молодь, пенсіонери тощо) та інші групи (гендерні, регіональні, партійні тощо), ідентичність до яких може бути значущою для носія.

Повномасштабне вторгнення суттєво посилило ідентифікацію громадян з Україною. За даними Центру Разумкова (2023), **91% громадян України пишається своїм громадянством**. Однак система соціальних ідентичностей особистості є динамічною. Важливо забезпечити, щоб інші групові ідентичності не перешкоджали утвердженню національної.

Водночас **Україна має усвідомити власну національну ідентичність як унікальну**. Це зміцнить її **суб'єктність на міжнародній арені** та сприятиме інтеграції у світові цивілізаційні, геополітичні та культурні системи, зберігаючи при цьому свою самобутність.

02

ЯК
НАБУВАЄТЬСЯ
ІДЕНТИЧНІСТЬ

ЯК НАБУВАЄТЬСЯ ІДЕНТИЧНІСТЬ

КЛЮЧОВІ ІДЕЇ, МОДЕЛІ ТА ТЕРМІНИ

Ідентичність – це система, тому її генеральна мета (або найкращий стан) формується зовнішнім середовищем у взаємодії між соціумом та особою. Суспільство не лише декларує норми «добра» і «зла», а й ефективно контролює їх дотримання через відповідність очікуванням різних соціальних груп.

Важливо зазначити, що влада та вплив, престиж і повага, можливості для розвитку, соціальний капітал, психологічний комфорт та інші аспекти **залежать від статусу групи в суспільстві**. Цей статус безпосередньо впливає на самооцінку індивіда. **Фундаментальна потреба у високій самооцінці** своєю чергою спонукає людину долучатися до позитивних і статусних груп.

Віковий вимір

Особистість формується протягом усього життя, і вік природно впливає на набір групових ідентичностей. Кожен віковий період створює нові можливості та виклики. Формування особистісної та набуття соціальних ідентичностей розпочинається від народження і триває все життя.

№	ВІКОВИЙ ПЕРІОД	ШКАЛА РЕЗУЛЬТАТІВ	БАЗОВА ЧЕСНОТА
1	НЕМОВЛЯ	ДОВІРА — НЕДОВІРА	НАДІЯ
2	РАННЄ ДИТИНСТВО	АВТОНОМІЯ — СОРОМ ТА СУМНІВИ	НЕЗАЛЕЖНІСТЬ
3	ДОШКІЛЬНИЙ ВІК	ІНІЦІАТИВА — ПРОВІНА	ЦІЛЕСПРЯМОВАНІСТЬ
4	МОЛОДШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК	ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ — МЕНШОВАРТІСТЬ	КОМПЕТЕНТНІСТЬ
5	ПІДЛІТКОВИЙ ВІК	ІДЕНТИЧНІСТЬ — РОЛЬОВА ПЛУТАНИНА	САМОВИЗНАЧЕНІСТЬ

№	ВІКОВИЙ ПЕРІОД	ШКАЛА РЕЗУЛЬТАТІВ	БАЗОВА ЧЕСНОТА
6	РАННЯ ЗРІЛІСТЬ	БЛИЗЬКІСТЬ — ІЗОЛЯЦІЯ	КОХАННЯ
7	СЕРЕДНІЙ ВІК	ПРОДУКТИВНІСТЬ — ЗАСТІЙ	ТУРБОТА
8	ПІЗНЯ ЗРІЛІСТЬ	ЦІЛІСНІСТЬ — ВІДЧАЙ	МУДРІСТЬ

Усвідомлення приналежності до певних груп розпочинається з раннього дитинства. **Початковий процес відбувається переважно несвідомо**, під впливом найближчого оточення. Так формується родинна, вікова, расова, а за певних умов – релігійна та інші ідентичності.

У підлітковому віці цей природний процес стає дуже динамічним та набуває свідомого характеру. Період інтенсивного дослідження та вибору між групами значно змінює Я-концепцію. Ця внутрішня боротьба часто спричиняє кризу ідентичності. Трансформації можуть одночасно зачіпати різні сфери, що посилює вікову кризу ідентичностей.

У процесі розвитку та соціалізації людина не лише **набуває** чи **утверджує** ідентичності, але й може **позбуватися** або навіть **зрікатися** їх.

Результат може бути різним і підпадати під один з чотирьох типів:

СТАТУС	ОПИС	ЧИ БУВ ПОШУК?	ЧИ БУЛА КРИЗА?	ЧИ Є ЗОБОВ'ЯЗАННЯ?	ЧИ НАБУТА ІДЕНТИЧНІСТЬ?
ДОСЯГНУТА (ACHIEVEMENT)	ВИБІР ЗРОБЛЕНО САМОСТІЙНО, ПОЧАЛАСЬ РЕАЛІЗАЦІЯ	ТАК	ТАК	ТАК	ТАК
НЕСПЛАЧЕНА (FORECLOSURE)	ВИБІР ЗРОБЛЕНО ЗА СТАНДАРТОМ (КОНФОРМІЗМ)	НІ	НІ	ТАК	ТАК
ВІДСТРОЧЕНА (MORATORIUM)	ПОШУК ПРОДОВЖУЄТЬСЯ (ПЕРФЕКЦІОНІЗМ)	ТАК	ТАК	НІ	НІ
ДИФУЗІЯ (DIFFUSION)	ВІДМОВА ПРИЙМАТИ РІШЕННЯ (ІНФАНТИЛІЗМ)	НІ	НІ	НІ	НІ

Одна й та ж особа може мати різні статуси для різних ідентичностей.

Соціально-історичні виміри

Доросла особа має набір значущих групових ідентичностей, проте світ постійно змінюється. Глобалізаційні процеси, війни, конфлікти та інші швидкі соціальні зміни **змушують індивіда адаптуватися до нового середовища**.

Чим значущіша ідентичність, тим глибшою буде криза її зречення. Це не лише зміна статусу, а й відмова від частини себе, перегляд життєвих цінностей і цілей. Саме тому криза ідентичності в дорослому віці є більш травматичною. Передчуття кризи та страх змін можуть гальмувати чи навіть блокувати ці процеси.

РОЗДУМИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Носії національної ідентичності для держави-нації є критичним ресурсом, запорукою її суверенітету та розвитку. Це потребує системної державної політики утвердження національної ідентичності, що враховує вікові, соціальні та історичні особливості різних груп. Тому необхідно **працювати з кожною віковою групою як з окремою цільовою аудиторією**, а також виділяти інші значущі групи громадян (політичні, релігійні, регіональні тощо). Процес буде успішним тоді, коли **національна ідентичність буде сприйматися як позитивна статусна група**.

Для нових держав-націй вкрай важливо враховувати носіїв ідентичностей, які сформувалися до набуття юридичного статусу незалежної держави, особливо якщо ці ідентичності конкурують або навіть ворогують з національною. Подолання або трансформація набутих раніше значущих ідентичностей вимагає розуміння цієї кризи та створення умов для її швидкого проходження, наслідком якого має стати утвердження національної ідентичності. Безумовно, стовідсоткового результату тут досягти не вдасться, проте позитивні зрушення, прогресивні трансформації соціуму та зміна поколінь сприятимуть подальшому утвердженню національної ідентичності.

ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Українська ідентичність – це не лише самосприйняття, а й основа **суверенітету та безпеки**. Її формування відбувається під впливом ключових групових ідентичностей: **європейської, радянської та російської**, – що проявляються у вікових та соціальноісторичних вимірах. Ці ідентичності – українська, європейська, радянська, російська – розглядаються як політичні конструкти, що визначають модель державного устрою, суспільно-політичного ладу, політичної культури, громадянського суспільства, оцінку історії та бачення майбутнього України.

Європейська ідентичність обумовлює західний вектор України. Рушійною силою цього вибору є **молодь** (до 35 років – 39,8% населення, за даними Державної служби статистики України на 2022 рік). Українці сприймають європейську ідентичність у двох вимірах: **економічний** (орієнтація на «європейський стандарт» життя) та **культурний** (асоціація з цінностями західного суспільства – **демократією, миром, стабільністю, верховенством права, правами людини та свободою самореалізації**). Матеріальний вимір радше формує уявлення про «інших», ніж власну ідентифікацію, тоді як європейський вектор сприймається як запорука досягнення цих цінностей. Отже, європейська ідентичність не конкурує з українською національною, а виступає надбудовою, що сприяє її збереженню та захисту.

Російська ідентичність має як етнічний, так і політичний виміри. Хоча етнічні росіяни історично мешкали в Україні та часто асимілювалися, деякі з них зберігають російську ідентичність як політичний вибір, несумісний з українським. Вони підтримують ідею «збирання Імперії» та «битви за світове панування», що збігається з інтересами радянської ідентичності.

Радянська ідентичність є «несплатеною» і сформованою в СРСР, що демонструє свою стійкість, тривалість та впливовість. Наразі переважно властива людям старшого віку (20,2% населення 65+, за даними Державної служби статистики України на 2022 рік), які не адаптувалися до нових реалій, де радянські ідеали суперечать національній свідомості.

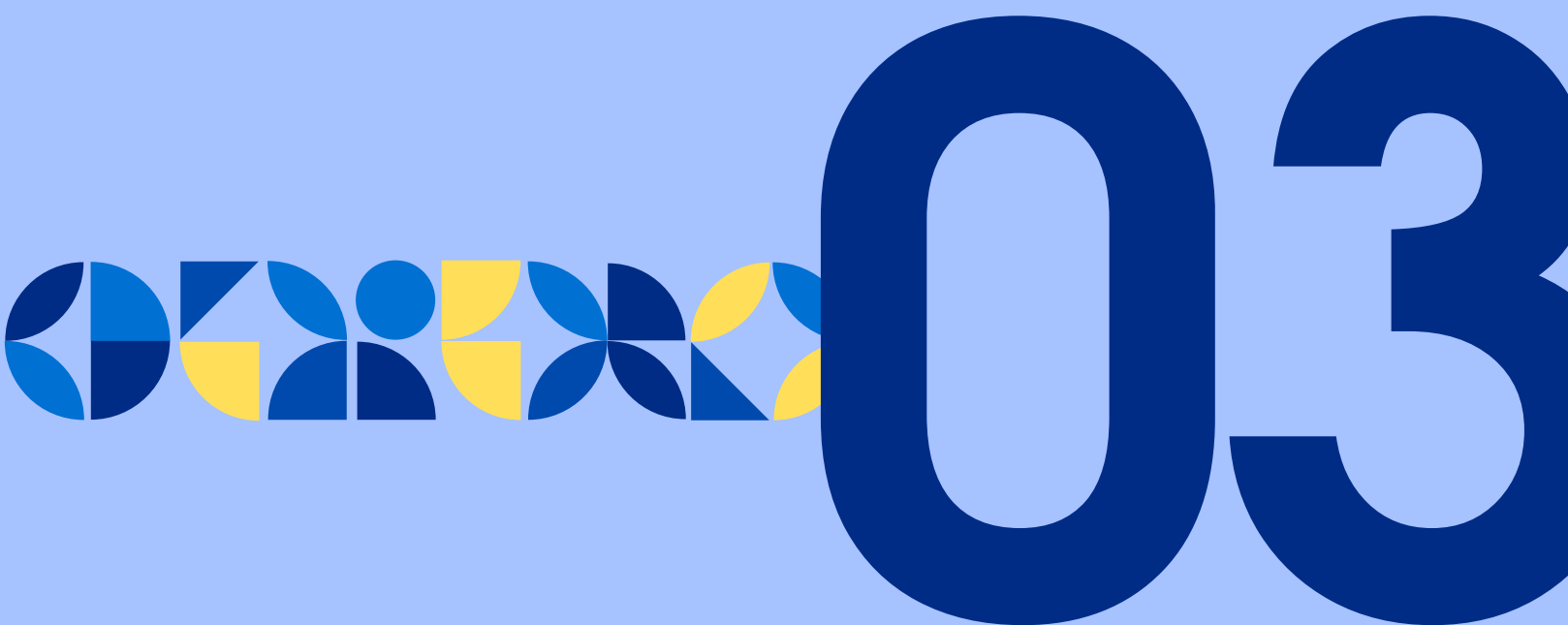
Тоді як Західна Європа та країни Східної Європи засудили та заборонили комунізм, Україна визначилась з цим юридично тільки з 2015 року. Натомість Росія з початку 2000-х років активно пропагує радянські символи, здобуваючи довіру серед усіх носіїв радянської ідентичності на пострадянському просторі.

Політичні російська та радянська ідентичності є нетерпимими та несумісними з європейською та українською. Вони базуються на пропаганді «величі» Росії та запереченні української державності, а також на категоричному неприйнятті української мови як державної.

Тривала **вимушена міграція** через повномасштабне вторгнення може вплинути на динаміку національної ідентичності, створюючи конкуренцію з ідентичністю країн перебування.

Сучасна геополітична ситуація виключає дифузії ідентичності, на кшталт «багатовекторної зовнішньої політики» часів президента Л. Кучми. Європейський вибір України є єдиним шляхом до збереження суверенітету, особливо в умовах російської агресії, що ставить під сумнів саме існування української ідентичності.

Незважаючи на європейський вибір України, визнання її **європейської ідентичності** та включення до європейського простору (до «МІ-групи») ускладнене відсутністю єдиної **геополітичної стратегії європейських країн щодо України**. Це стає на заваді формуванню єдиного образу України як європейської держави.

ФОРМУЛА
ЄДНАННЯ НАЦІЇ

ФОРМУЛА

ЄДНАННЯ НАЦІЇ

КЛЮЧОВІ ІДЕЇ, МОДЕЛІ ТА ТЕРМІНИ

«Існування нації – це щоденний плебісцит», – саме так влучно охарактеризував це явище Ернест Ренан. Ця фраза підкреслює постійну потребу в усвідомленому виборі та підтримці з боку її членів.

Держава-нація є політичною моделлю, де на основі громадянських цінностей у **межах наявної держави формується спільна національна ідентичність**. Нація ж – це велика група, стійкість якої безпосередньо залежить від консолідації її громадян. Навіть представники малочисельних націй ніколи не знатимуть більшості своїх співвітчизників особисто, проте вони уявляють націю як єдину «МИ-групу». Люди вірять у цю спільність і діють, спираючись на цю віру.

Спільні перемоги та успіхи минулого є потужним джерелом національної гордості. Вони дарують людям відчуття причетності до чогось великого й героїчного. Це не просто історичний факт, а глибокий емоційний зв'язок, що об'єднує націю. Колективна пам'ять переможців вселяє віру в успішне майбутнє, згуртовуючи людей до спільних дій сьогодні задля досягнення омріяної мети.

Сучасна держава-нація охоплює різні етнічні, релігійні, політичні та інші групи. Єдиною політичною нацією вона стає завдяки спільним цінностям та уявленням про минуле, сьогодення і майбутнє.

Узагальнюючи вищезазначене, можна скласти символічну «формулу єднання»: **СПІЛЬНА: СЛАВА в минулому + ВОЛЯ в сучасному + МЕТА в майбутньому**. Усі складові цієї формули є значущими; вони утворюють цілісну систему, де кожна частина живить та визначає іншу.

РОЗДУМИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Держава репрезентує себе як цілісне утворення з власною ідентичністю та унікальним образом. Цей образ, що інтегрує минуле, сучасне і майбутнє, формується численними цивілізаційними, історичними, культурними, політичними, економічними та іншими чинниками.

Спільна мета – стратегічна ціль держави або розуміння нею «найкращого стану» – виходить за межі простих політичних декларацій, є глибоко вкоріненою у суспільну свідомість та спирається на історичний досвід. У цьому контексті важливими стають не самі історичні факти, а їхнє сприйняття та інтерпретація. Образи та оцінки минулого можуть змінюватися чи переосмислюватися під впливом нових знань, суспільних трансформацій, особистого досвіду або перегляду цінностей.

Консолідація нації безпосередньо залежить від образу держави у свідомості її громадян. Якщо такий образ цілісний та позитивний, він утверджує національну ідентичність і спонукає до дій заради досягнення спільної мети.

ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

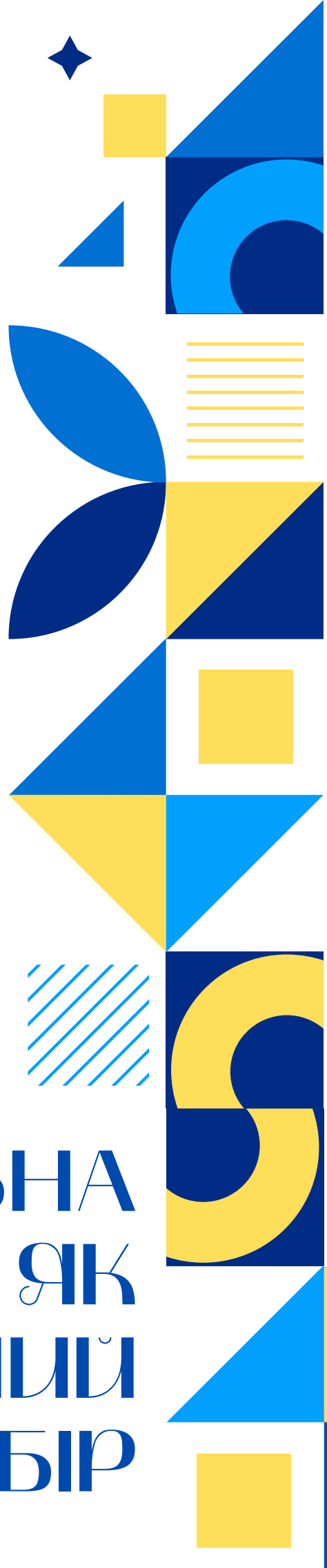
Спільна мета. Сучасний український політичний дискурс, що ґрунтується на ліберально-демократичних та європейських цінностях, разом зі сталими суспільними настроями формує спільну мету: Україна – суверенна, незалежна, економічно розвинена демократична держава Європи. Цей вибір підтверджено активною мобілізацією українського суспільства: Помаранчева революція (2004), Революція Гідності (2013–2014), спротив повномасштабному вторгненню Росії (2022). Інші протестні акції, що мали переважно локальний характер, стосувалися інтересів окремих професійних груп (шахтарі, чорнобильці, фермери, ФОП) або ж відбувалися на підтримку прав конкретних осіб. Отже, для українського суспільства базовими є принципи свободи та демократії, а їх порушення стає вкрай чутливим. Це підтверджують і дані опитування Центру Разумкова за 2023 рік: понад 80% українців асоціюють країну саме з демократією, свободою, гуманністю та справедливістю.

Спільна воля. Здатність до самоорганізації та самопожертви – ключові прояви спільної волі українців. Історично вкорінена традиція взаємодопомоги та єдності в кризових ситуаціях перетворює ці якості на дієві механізми протидії викликам. Саме вони забезпечують стійкість, згуртованість і здатність досягати національних цілей.

Спільна слава. Формування спільної слави вимагає переосмислення спадщини та створення переможних наративів. Це не лише збереження пам'яті, а й активне поширення історій героїзму, успіху та стійкості, що надихають. Важливим аспектом є позбавлення демонізації українського націоналізму – як для внутрішньої, так і для зовнішньої аудиторій. Такий підхід зміцнює національну ідентичність, формує позитивний образ України у світі та забезпечує тяглість національної пам'яті – основи сильної та незалежної держави.

04

НАЦІОНАЛЬНА
ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК
ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ
ВИБІР

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ ВИБІР

КЛЮЧОВІ ІДЕЇ, МОДЕЛІ ТА ТЕРМІНИ

Кожна нація має власну історію та шляхи розвитку. Її внутрішній стан та взаємодія із зовнішнім світом зумовлюють низку рішень, серед яких окремі перетворюються на складний етнополітичний вибір, що формується під впливом політичної волі еліт і суспільних очікувань громадян.

Виділяють дві основні моделі нації.

- **Етнічна (ethnic) нація.** Це спільнота людей, об'єднаних спільним походженням, мовою, звичаями, традиціями, історичними спогадами та міфами. Членство в ній часто базується на генеалогічній моделі, де нація уявляється як велика, розширена сім'я або рід, об'єднана «спільною кров'ю». Приналежність тут передається через народження, а не через індивідуальний вибір чи політичне рішення. Її також називають «східною моделлю».

- **Громадянська (civic) нація.** Це територіально-політична спільнота рівних громадян, яких об'єднують спільні закони, установи, а також єдина громадянська культура та ідеологія. Хоча індивід і має належати до певної нації, за ним водночас залишається право вибору. Її також називають «західною моделлю».

Ці моделі – це **не два виключно можливі варіанти, а радше шкала (ethnic/civic)** для оцінки нації. Так, навіть держави, що декларують себе як громадянські, наприклад Франція, все ще мають етнічні та культурні елементи (французька мова, історія тощо). Тому, на думку британського дослідника Ентоні Сміта, кожен націоналізм містить елементи обох підходів «у різних пропорціях і формах».

Постколоніальна історія дозволяє розрізнити захисний націоналізм (спрямований «усередину» як засіб захисту національної ідентичності від зазіхань інших) та експансивний (спрямований «назовні» для нав'язування іншим власного бачення).

Те, до якої моделі тяжіє нація, залежить, зокрема, від бачення майбутнього, задекларованої стратегічної мети та шляхів її досягнення. Це утворює суспільний договір, згідно з яким індивіди добровільно погоджуються об'єднатися та підкорятися певним правилам заради спільного блага.

Роздуми та рекомендації

Поділ на Захід і Схід у цивілізаційному контексті є занадто загальним: це радше два полюси, між якими існує широкий спектр геокультурних та геополітичних концепцій. Однак сучасний світ зазнає трансформацій і актуалізує **однозначність вибору між демократичним та тоталітарним суспільством**, де громадянська модель нації утверджує демократичний шлях розвитку.

Побудова, збереження й захист демократичного устрою, а також рівності прав і свобод громадян є тією метою, яка спонукає до дій та відповідальності у сьогоднішній. **Багатоетнічні нації громадянського типу** інтерпретують **етнокультурний плюралізм**, завдяки чому **національна ідентичність стає надконструктом**, але при цьому утворює **цілісність**. Така ідентичність не передбачає розчинення у всеохопних зовнішніх чи внутрішніх впливах; навпаки, всі складові системи працюють на досягнення єдності, процвітання та **зміцнення власного демократичного вибору**.

Якщо це стає невід'ємною частиною суспільного договору, загроза зміни вектору може спричинити супротив у носіїв національної ідентичності, які сприйматимуть це як небезпеку для власного майбутнього.

ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Україна тяжіє до **громадянської моделі нації**, що є основою її національної ідентичності. Цей підхід, закріплений у Конституції, прагне консолідувати українську націю, зберігаючи при цьому етнокультурну самобутність усіх громадян. Належність до нації тут визначається не походженням, а спільним громадянством, цінностями, законами та участю в політичному житті. Це дозволяє об'єднати різні етнічні групи в єдину політичну спільноту, зберігаючи їхню унікальність. Ці принципи стали фундаментом для консолідації держави та завершення етапу самоідентифікації.

Водночас українська ідентичність не може бути суто громадянською, адже вона має важливу етнічну складову. Це мова, культура, історична пам'ять і традиції – не просто символи, а глибинні культурні архетипи. Саме тому ідентичність є багатовимірним конструктом, що поєднує засади громадянської нації з етнічною глибиною, мовною престижністю та культурною модерністю. Баланс між цими складовими полягає в тому, що політичний чинник забезпечує єдність, а етнічний – надає глибини та спадкоємності.

Така модель – це не лише політичний вибір, а й стратегія виживання та розвитку в умовах глобальних викликів. Ця ідентичність є синтезом двох взаємодоповнювальних підходів і ґрунтується на захисному націоналізмі, який є відповіддю на зовнішню агресію та загрози українській державності.

УСВІДОМЛЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ

05

УСВІДОМЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

КЛЮЧОВІ ІДЕЇ, МОДЕЛІ ТА ТЕРМІНИ

Одним з базових чинників усвідомлення особистісної та соціальних ідентичностей є менталітет.

Менталітет (від лат. mens (mentis) – розум, мислення, душевний склад) – це сукупність соціально-психологічних настанов, автоматизмів та навичок свідомості, які формують способи бачення світу та уявлення людей, що належать до тієї або іншої культурної спільноти.

У концепції французької історичної школи «Анналів» (Annales School) менталітет розглядається як колективна система мислення, почуттів, уявлень та цінностей, що притаманна певним соціальним групам або епохам. Ця система повільно змінюється і формує «колективне несвідоме» або «колективну душу» групи чи епохи.

Відмінності та взаємозв'язок:

- **Менталітет** – це «**як ми думаємо і відчуваємо**». Його компоненти: способи мислення, глибинні цінності, колективні уявлення, поведінкові установки тощо.
- **Ідентичність** – це прояв, усвідомлення, «**хто ми є**». Її елементи є вираженням та усвідомленням того, що корениться у менталітеті.

Певні способи мислення та світосприйняття (компоненти менталітету) формують спільне бачення майбутнього (елемент ідентичності).

Отже, можна сказати, що компоненти менталітету є тими глибинними чинниками та якостями, які формують, живлять та обумовлюють елементи ідентичності, роблячи її унікальною для кожної спільноти чи нації.

РОЗДУМИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Унікальні історичні, природно-географічні, соціокультурні, соціально-політичні та економічні чинники формують менталітет та його компоненти, що проєціюється на ідентичність держави-нації та її громадян. Менталітети націй відмінні; ці розбіжності зумовлюють різне світосприйняття, ціннісні орієнтації та підходи до побудови держави й міжнародних відносин. Коли фундаментальні відмінності у базових принципах стають непримиренними, **це спричиняє феномен «війни менталітетів»**, наприклад:

- сторона 1: глибинне прагнення до самоврядування та горизонтальних зв'язків, недовіра до автократії (компонент менталітету) формує відданість демократичним цінностям свободи, гідності, незалежності, справедливості, поваги до прав людини (елемент ідентичності: спільні цінності);
- сторона 2: глибинна віра що єдиним гарантом порядку є сильна централізована влада, схильність до жорсткого підпорядкування (компонент менталітету) утверджує ідею особливого «месіанського» державного шляху, культ «сильної руки», готовність консолідації та жертвності задля величі імперії (елемент ідентичності: авторитарний патерналізм).

У такій війні кожна сторона прагне утвердити власні принципи та бачення світу, намагаючись змінити або підкорити ментальні принципи іншої сторони.

ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У структурі українського менталітету виокремлюють низку компонентів, що визначають його унікальність та формують елементи національної ідентичності.

- **Індивідуалізм та самостійність.** Проявляється в автономності особистості, поєднанні споглядальності з активною життєвою позицією, що може переходити в егоцентризм у критичні моменти, а також у діловитому індивідуалізмі без прагнення до надмірної публічності. Зумовлює: самодостатність, ініціативність громадян та їхню здатність до самоорганізації, а також недовіру до надмірної централізації влади.
- **Рефлексивність та емоційність.** Передбачає поміркованість, послідовну наполегливість, врівноваженість, розважливність, особливу рефлексивність із прагненням до самовдосконалення, а також мрійливість, ліричність та сентиментальність. Зумовлює: схильність до глибинного самоаналізу та пошуку сенсів, стійкість у випробуваннях, прояв у багатій культурній спадщині, насиченій емоційними та ліричними мотивами.

- **Прив'язаність до землі та практичність.** Характеризується здатністю захищати свою землю та традиційні цінності, культивуванням реальних життєвих відчуттів, високою прив'язаністю до власного дому, любов'ю до рутинної праці, орієнтацією на корисний кінцевий результат та прагненням до комфорту. Зумовлює: готовність до захисту територіальної цілісності, збереження традиційних цінностей та господарського укладу, а також прагнення до добробуту та практичної розбудови власної держави.
- **Свободолюбство та рівність.** Виявляється у прагненні до свободи та рівності, символом чого стало козацтво як захисник духовно-емоційних цінностей народу. Зумовлює: неприйняття авторитаризму, прагнення до демократичних свобод, верховенства права та рівноправності громадян.
- **Етичність та толерантність.** Виявляється у схильності до надмірної етичності, неприйнятті конфліктів, вмінні уникати прямих зіткнень, а також у повазі до інших, що іноді може переходити в апатичність або психологічну маргінальність. Зумовлює: відкритість до діалогу, здатність до компромісів, повагу до культурного різноманіття та прагнення до мирного співіснування, хоча іноді може гальмувати рішучі дії у конфліктних ситуаціях.
- **Орієнтація на поточні завдання та зовнішні авторитети.** Означає схильність до виконання нагальних завдань і пошуку зовнішніх авторитетів, зосередженість на поточних інтересах і потребах, що може шкодити стратегічному плануванню. Зумовлює: ускладнення самостійного вибору довгострокових стратегій, залежність від зовнішньої підтримки або ідей.

БАЗОВІ
ЕЛЕМЕНТИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ

БАЗОВІ ЕЛЕМЕНТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ КЛЮЧОВІ ІДЕЇ, МОДЕЛІ ТА ТЕРМІНИ

Нація об'єднує велику групу людей. Її відмінність від інших великих груп – нерозривний **зв'язок з державотворенням**, адже національні спільноти або асоціюються з певною державою, або прагнуть її створити. **Держава** як політичний конструкт забезпечує втілення та захист складових національних ідентичностей.

Формування та консолідація національної ідентичності – це не стихійний процес. Вона **потребує активних агентів** – політичних, інтелектуальних та культурних еліт, які є її невід'ємною складовою та виступають ініціаторами і провідниками цього процесу. Саме вони є **ядром**, навколо якого відбувається об'єднання нації.

Еліти виконують ключові **функції**:

- Артикуляція та створення ідеології: формування й поширення національних міфів, гранд-наративів, політичної ідеології.
- Комунікація та мобілізація: провідна роль у комунікації ідентичності всередині та назовні спільноти.
- Організація та захист: інституційний захист елементів ідентичності (оборона, економіка, правова система).

Без активної ролі лідерів та еліт, здатних генерувати й утілювати спільні ідеї, ідентичність ризикує залишитися недосягнутою та нереалізованою. Тому існування **самої держави-нації**, а також наявність **національно свідомих та дієвих еліт** – **основоположні елементи** ідентичності.

На базовий перелік елементів національної ідентичності впливає модель нації за шкалою «ethnic/civic» («західного/східного» типу). Якщо нація тяжіє до громадянської моделі, перелік може містити такі елементи:

- **Спільна символіка** – унікальні символи, що відрізняють націю від інших: назва, офіційні та неофіційні державні символи (герб, прапор, гімн, свята тощо) і т.д.
- **Історична територія («батьківщина»)** – прив'язаність до певної землі, що має історичне та символічне значення.
- **Спільні цінності** – загальноприйняті моральні, етичні та світоглядні принципи, що визначають колективні переконання, поведінку та пріоритети нації.
- **Національна свідомість / солідарність** – відчуття приналежності до спільноти, колективна самосвідомість та взаємна підтримка.
- **Спільне бачення майбутнього** – колективні прагнення та цілі, що об'єднують націю і спрямовують її розвиток.
- **Спільні міфи та історична пам'ять** – колективні оповіді про походження, героїв та події, що формують єдину «національну пам'ять».
- **Єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів** – політико-юридична рівність для всіх громадян у межах держави-нації.
- **Спільна економіка** – економічні зв'язки та інтеграція в межах національної території.
- **Масова, публічна культура (зокрема мова)** – спільні культурні практики, мова та символи, що забезпечують взаємодію та відчуття єдності.

Згадані матеріальні та нематеріальні складові національної ідентичності формують **уявлену спільноту** — відчуття єдності та приналежності до української нації, що існує попри неможливість особистого знайомства між усіма її членами. Ця єдність особливо проявляється у кризові моменти, коли кожен відчуває себе частиною великої спільноти.

Системне розуміння всіх складових, їхньої взаємодії та ролі еліт є необхідним для ефективного формування та зміцнення національної ідентичності.

РОЗДУМИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Коли національна ідентичність утверджується у межах існуючої держави-нації, її елементи охоплюють комплекс взаємопов'язаних вимірів суспільного життя, зокрема соціальні, культурні, політичні, економічні, історичні, географічні, правові та безпекові аспекти, а держава відіграє ключову роль у їхній побудові, підтримці та захисті.

У запропонованій концепції еліти відповідальні за окреслення елементів національної ідентичності, їхнє об'єднання в єдиний національний наратив та експлікацію в комунікаціях різних рівнів (від взаємодії з носіями національної ідентичності до зовнішніх аудиторій).

Елементи національної ідентичності не виникають спонтанно. Їхнє формування відбувається під впливом історичних, соціальних і геополітичних обставин, які створюють реальну основу для її творення. Національний менталітет надає цим елементам унікального змісту та сенсу.

ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Україна належить до держав, для яких процес становлення тяглої національної ідентичності відбувається за схемою «держава-нація», на відміну від «старіших» країн, де нація передувала або одночасно творила «націю-державу».

Держава-нація Україна, відновивши незалежність у 1991 році, почала формування національної ідентичності в межах міжнародно визнаних кордонів. Та тривалий час цей процес був не системним, стихійним і рухався переважно завдяки зусиллям культурних та інтелектуальних еліт. Водночас **Росія** системно працювала над внесенням розколу в українське суспільство, нав'язуючи **ідею відмінності Сходу та Заходу України** та **демонізуючи український націоналізм**.

Чинником проблемної національної ідентичності для України історично ставало і роз'єднання політичних еліт, яким тривалий час не вдавалося утвердити єдиний суспільний договір та спільне бачення майбутнього.

Сучасний запит національної ідентичності **України потребує національних еліт**, які демонструють послідовність у діях. Важливо, щоб ці лідери не просто проголошували ключові принципи, а й **особисто втілювали їх у своє життя**, стаючи конкретним прикладом. Для мобілізації суспільства дії еліт мусять беззаперечно відповідати заявленим цінностям.

Елементи української національної ідентичності за такого підходу можуть мати такий вияв.

- **Спільна символіка.** Це кодифікована в українській Конституції та іншому законодавстві назва, державні символи і державні свята, а саме: державний герб (тризуб), прапор (синьо-жовтий), гімн («Ще не вмерла України...»), важливі державні свята, як-то День Незалежності, День Прапора, День Збройних Сил тощо.
- **Історична територія («батьківщина»).** Це вся територія сучасної України у її міжнародно визнаних кордонах, включно з окупованими Росією частинами, що сприймається як єдина неподільна земля предків, освячена історією та боротьбою за незалежність.
- **Спільні цінності.** Українці об'єднані ліберально-демократичними цінностями свободи, гідності, незалежності, справедливості, демократії, поваги до прав людини та прагненням до європейської та євроатлантичної інтеграції, а також традиційними цінностями поваги до родини та звичаїв. В умовах повномасштабної російської агресії важливу роль відіграє також безпека як цінність.
- **Національна свідомість / солідарність.** Українцям притаманне глибоке відчуття належності до єдиної нації, готовність діяти заради її інтересів, взаємна підтримка у скрутні часи (особливо виражена під час російської агресії) та колективне усвідомлення спільної долі.

- **Спільне бачення майбутнього.** Українці прагнуть до перемоги у повномасштабній війні, розбудови сильної, демократичної та успішної європейської держави, де панують закон і справедливість, а громадяни мають широкі можливості для розвитку.
- **Спільні міфи та історична пам'ять.** Це наратив історії України як складової історії європейського цивілізаційного простору: від Давньоруської держави (Київської Русі) й доби козацтва – до відновлення незалежності та боротьби за демократичне європейське майбутнє (Помаранчева революція, Революція Гідності, спротив російській агресії). Такий наратив має базуватись на історичних подіях та постатях, значення та роль яких в українській історії поділяється переважною більшістю членів української нації.
- **Єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів.** Усі громадяни України мають рівні права та обов'язки, гарантовані Конституцією та законами, незалежно від етнічного походження, мови чи віросповідання.
- **Масова, публічна культура.** Українська мова є державною мовою України та відіграє центральну роль у її культурному житті. Масові культурні продукти (музика, кіно, література, медіапростір тощо) додатково формують спільне інформаційне поле для членів української національної спільноти.
- **Спільна економіка.** Це інтеграція економічних зв'язків та виробничих процесів в межах міжнародно визнаних кордонів (за виключенням тимчасово окупованих територій), що забезпечує функціонування держави, війська та добробут громадян, попри військові виклики.

Як наслідок, згадані матеріальні та нематеріальні складові національної ідентичності формують уявлену спільноту – відчуття єдності та приналежності до великої групи «Українська нація», що існує у свідомості її членів незалежно від особистого знайомства. Ця єдність особливо виявляється у кризові моменти, коли кожен відчуває себе важливою частиною цієї спільноти.

САМОПРЕЗЕНТАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

07

САМОПРЕЗЕНТАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

КЛЮЧОВІ ІДЕЇ, МОДЕЛІ ТА ТЕРМІНИ

Національна самопрезентація – ключовий процес, через який нація формує та представляє свій образ як назовні, так і всередині.

Модель самопрезентації заснована на ментальних моделях або схемах у когнітивній психології та соціології Тейна ван Дейка (self-schema) зосереджується на понятті «МИ» й охоплює відповіді на ключові питання, що визначають групову ідентичність:

- ідентичність – «Хто МИ?», «Хто належить до нас і може приєднатися?», «Звідки МИ?»;
- діяльність – «Що НАМ (треба) робити? Яка наша роль у суспільстві?»;
- цілі – «Чого МИ хочемо досягти? Яка мета нашої діяльності?»;
- норми та цінності – «Що для нас добре/погано, дозволено/заборонено? Що є цінним/ганебним для нас?»;
- відносини між групами – «Хто наші союзники та опоненти?»;
- ресурси – «Що нам належить?», «Що є основою нашої сили чи джерелом наших слабкостей?» Розглядають **матеріальні** (людський капітал, землі, надра, інфраструктура, фінансові кошти...) та **нематеріальні** (знання, репутація, соціальні зв'язки, ідеології, культурна спадщина тощо) ресурси.

Цю ж модель можна трансформувати та застосувати для опису й аналізу сприйняття інших соціальних груп.

Цілісність групової ідентичності

Набута групова ідентичність передбачає наявність трьох компонентів, що гарантують її цілісність:

- Я – визнання себе членом групи, відчуття приналежності (рівень самоідентифікації).
- МИ (in-group) – визнання такої належності іншими представниками цієї групи.
- ВОНИ (out-group) – визнання такої належності представниками інших груп.

Якщо один чи більше факторів не виконується, ідентичність може вважатися неповною або проблемною. Перебираючи всі можливі комбінації (де 0 – невизнання, 1 – визнання), можна побудувати матрицю варіантів.

	Я	МИ	ВОНИ
Набута (повна) ідентичність	1	1	1
Проблемні (неповні) ідентичності	1	1	0
	1	0	1
	1	0	0
	0	1	1
	0	1	0
	0	0	1

Ідентичність не можна зводити лише до самоопису. Комплексне розуміння повинно охоплювати чотири напрями:

- Уявлення про себе самих (МИ про себе).
- Уявлення про тих, хто нами не є (МИ про них).
- Уявлення чужих про нас (ВОНИ про нас).
- Уявлення чужих про них самих (ВОНИ про себе).

На рівні сприйняття образів розглядається когнітивна модель уявлень:

1. Образ перший – «що Я про себе думаю».
2. Образ другий – «що ВОНИ про мене думають».
3. Образ третій – «що Я думаю, що ВОНИ думають про мене».

Якщо образи істотно відрізняються або суперечать одне одному, це призводить до внутрішнього конфлікту ідентичності.

Сучасні підходи також розглядають національну ідентичність як перформативну: вона не є статичною сутністю, а постійно «відтворюється» та «стверджується» через колективні дії, ритуали та повсякденну поведінку. **Нація не просто існує – вона діє як нація.**

РОЗДУМИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Ефективна самопрезентація національної ідентичності має ґрунтуватися на позитивному самовизначенні та чіткому позиціонуванні у глобальному цивілізаційному просторі.

Панівним у самопрезентації національної ідентичності має бути позитивний підхід («хто МИ є?» на протипагу «ким МИ не є?»). Такий підхід дозволяє презентувати ідентичність незалежно від мінливих зовнішніх обставин та надає їй доданої вартості, відповідаючи на питання «хто МИ за межами того, ким не є?».

Для самопрезентації національної ідентичності важливим також є визначення ширших ідентичностей (приміром, цивілізаційної), що чітко розмежовують «своїх» («МИ») та «чужих» («ВОНИ»).

ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ:

З відновлення незалежності України постійні коливання у трикутнику Я – МИ – ВОНИ, особливо щодо двох останніх компонентів (їхні місця в різних конфігураціях посідали Росія, євроатлантичний простір, Європа загалом, Європейський Союз, європейські субрегіони, Євразійський регіон), унеможливило формування тяглого дискурсу національної ідентичності.

Крім того, самопрезентація української національної ідентичності коливалась між негативним («Україна – не Росія») та позитивним підходами («Україна – європейська держава»). Їхнє суміщення остаточно викристалізувалось з початком повномасштабної російської агресії, яка стала проявом протистояння демократій та автократій.

Приналежність до Європи, усвідомлення цивілізаційної європейської ідентичності (Європа як «МИ»), дозволяє вирішити дилему «здачі» Україною національної ідентичності. У такому випадку Україна постає нацією вільних людей, відданих ідеалам демократії та рівності, що належать до цивілізаційного простору Європи. Натомість негативне визначення («Україна – не Росія», Україна протистоїть Росії) органічно впливає з позитивного: автократія, нерівність, неволя несумісні з (ідеальною) Європою, яка репрезентує «недемократичний світ» як «ВОНИ».

Наведена нижче схема самопрезентації української ідентичності є фрагментарним прикладом моделі Т. ван Дейка (self-schema). Її повна реалізація потребує глибинних досліджень та може стати завданням для державних інституцій.

Ідентичність:

«Хто МИ?» – українці. Громадяни України, політична нація, яка консолідується навколо ідеї незалежної, демократичної та процвітаючої країни-переможниці.

«Хто належить до нас і може приєднатися?» – той, хто визнає та поважає суверенітет України, її територіальну цілісність, історію, мову та культуру, а також готовий захищати її незалежність.

«Звідки МИ?» – з багаторічної історії державотворення, що включає Київську Русь, Українську козацьку державу, УНР, і продовжилась відновленням незалежності у 1991 році.

Діяльність:

«Що МИ (маємо) робити?» – захищати свою територіальну цілісність та суверенітет; будувати правову, демократичну державу; розвивати економіку; зміцнювати армію; зберігати та примножувати національну культуру, плекати українську мову.

«Яка наша роль у суспільстві?» – повноправні члени європейської спільноти, захисники свободи та демократичних цінностей.

Цілі:

«Чого МИ хочемо досягти?» – перемоги над агресором; повного звільнення всіх територій; інтеграції до Європейського Союзу та НАТО; забезпечення стабільного та мирного майбутнього для наступних поколінь.

«Яка мета нашої діяльності?» – побудова успішної, сильної та самодостатньої держави, де панують закон і справедливість.

НОРМИ ТА ЦІННОСТІ:

«Що для нас є добре/погано, дозволено/заборонено, цінним/згубним?»

- Добре: патріотизм, звитяга, сумлінність, самостійність, охайність, трудолюбство, повага до старших, взаємодопомога. Погано: корупція, колабораціонізм, зрада, агресія, лінь.
- Дозволено: вільне волевиявлення, самоорганізація, воля, захист держави. Заборонено: приниження людської та національної гідності, порушення міжнародного права.
- Цінні: життя людини, суверенітет, демократія, свобода, гідність, рівність, справедливість, права людини, верховенство права, сім'я, національні традиції, українська мова. Згубні: імперіалізм, тоталітаризм, російський імперіалізм, радянська влада та її спадок, залежність від «старшого брата».

ВІДНОСИНИ МІЖ ГРУПАМИ:

«Хто наші союзники та опоненти?»

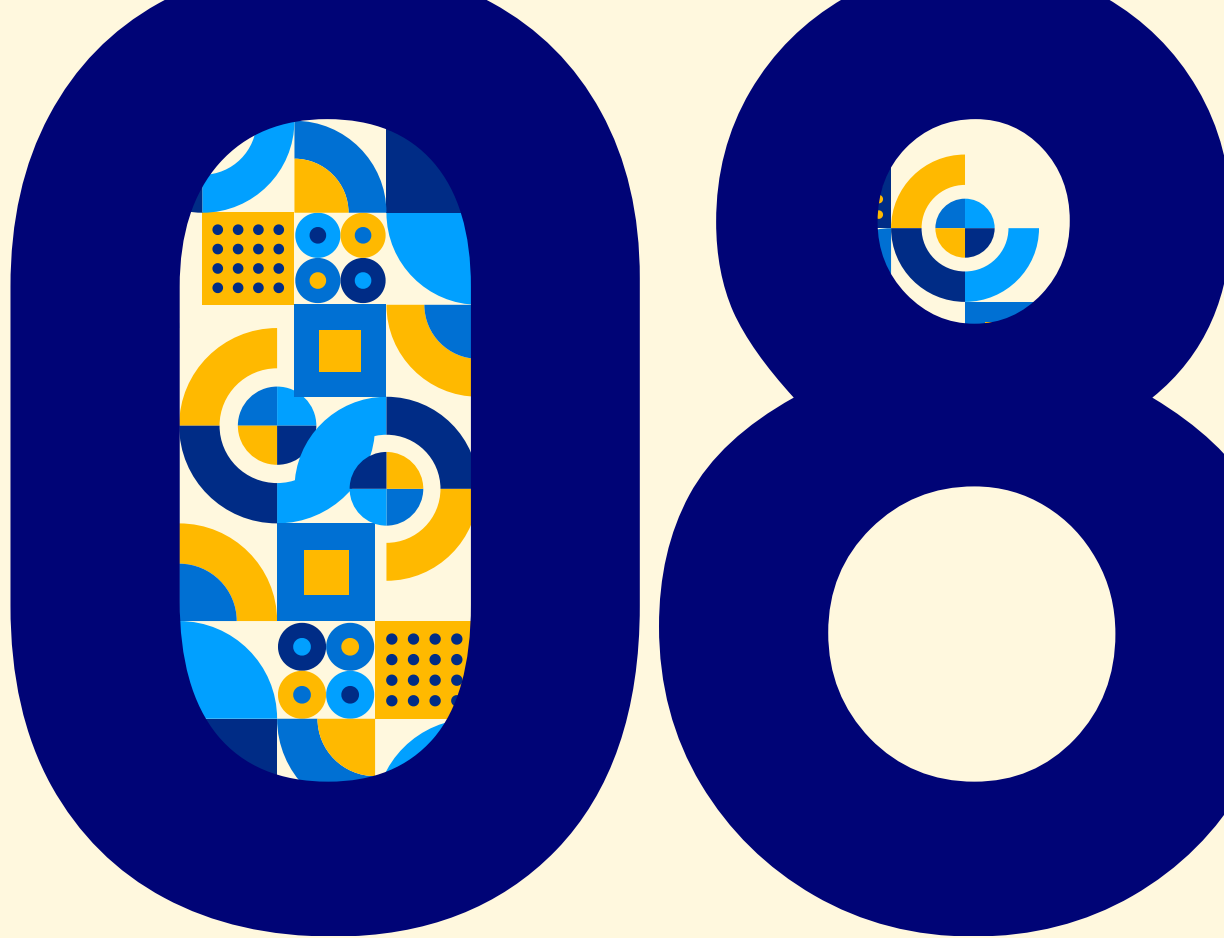
- Союзники: країни-члени ЄС, США, Велика Британія та інші держави, що підтримують суверенітет України.
- Опоненти: Росія, а також її сателіти та пособники.

РЕСУРСИ:

«Що нам належить?» – територія України (включно з окупованими АР Крим та частинами східних і південних областей); людський капітал; історична та культурна спадщина; природні багатства.

«Що є основою нашої сили?» – єдність, самоорганізація та незламність народу; мужність ЗСУ; волонтерський рух; міжнародна підтримка.

«Що є джерелами нашої слабкості?» – наслідки радянського минулого, корупція, внутрішні розколи, комплекси меншовартості.

ЗАХИСТ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ

ЗАХИСТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

КЛЮЧОВІ ІДЕЇ, МОДЕЛІ ТА ТЕРМІНИ

Захист національної ідентичності – багатогранний процес, що реалізується на різних рівнях для збереження унікальності та цілісності нації. Розрізняють два основні рівні: глобальний (загальнокультурний) та специфічний (захисні механізми).

Глобальний самозахист: культура та інститути

Головним інструментом захисту є вся культура. Завдання – зберегти та актуалізувати елементи культурного фонду, а також створити нові, що відіграють ідентитарно-захисну роль. Підтримка усталених культурних форм та оновлення національної культури – умова захисту ідентичності в мінливих обставинах.

Ключові інструменти глобального самозахисту: культурна, освітньо-наукова та соціально-мережева дипломатія; відстоювання історичних прав; фізичний захист нації; роль сім'ї; роль релігійних інститутів.

Специфічний самозахист: інгрупова фаворизація та дискримінація

Специфічний самозахист охоплює використання особливих механізмів, таких як інгрупова фаворизація.

Інгрупова фаворизація – це процес створення й підтримання позитивної національної ідентичності, явище зумовлене потребою спільноти в позитивному образі «Я».

Інгрупова фаворизація відбувається на основі ідеології, що визначає критерії та особливості колективного самосприйняття (self-schema).

Форми прояву інгрупової фаворизації:

- **позитивне оцінювання** – сприятливіше ставлення до досягнень, якостей та поведінки «своїх»;
- **розподіл ресурсів** – перевага у розподілі благ, можливостей, допомоги членам власної групи;
- **взаємна підтримка** – солідарність та готовність допомагати «своїм» у складних ситуаціях.

Наслідки інгрупової фаворизації для ідентичності:

- **зміцнення внутрішньої єдності** – сприяє згуртованості, довірі та відчуттю спільності.
- **підвищення самооцінки групи** – позитивне сприйняття «Ми» підсилює колективну самоповагу.
- **захист від асиміляції** – допомагає зберегти унікальні риси групи в умовах зовнішнього тиску.

Часто зворотним боком інгрупової фаворизації є **групова дискримінація** – негативне ставлення та несприятлива поведінка щодо членів іншої групи. Вона може проявлятися через стереотипізацію, упередженість, виключення або навіть агресію.

Причини групової дискримінації:

- суб'єктивні (психологічні) – базуються на упередженнях, стереотипах, емоційній неприязні.
- об'єктивні (конфлікт інтересів) – виникають через конкуренцію за обмежені ресурси чи досягнення несумісних цілей.

Наявність спільної надпорядкової цілі, яку можна досягти лише спільними зусиллями, значно зменшує об'єктивні причини дискримінації.

Хоча інгрупова фаворизація сприяє внутрішній згуртованості та підвищує самооцінку нації, її неконтрольоване посилення може призвести до соціальних конфліктів, розколу суспільства, етичних, релігійних та інших загроз.

Ефективний захист національної ідентичності вимагає балансу: підтримки власної унікальності та єдності без шкоди для інших груп та загальнолюдських цінностей

РОЗДУМИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Національна ідентичність – це складний і динамічний процес, у якому одним із ключових механізмів формування виступає **опозиція «свій – чужий»**. Це не просто соціальне розмежування, а основа, на якій вибудовується колективне «МИ». Важливо усвідомлювати, що образ «чужого» виникає не після того, як ми визначили себе, а одночасно з усвідомленням власної сутності. Саме тому ідентичність часто формується через заперечення іншого – це так званий негативний принцип побудови, який, однак, не повинен бути єдиним.

Не менш важливим є позитивне наповнення ідентичності: цінності, традиції, мова, історія. Хоча ці аспекти складніше формалізувати, саме вони надають ідентичності глибини та змісту.

Захист національної ідентичності – це не ізоляція, а активна й усвідомлена участь у культурному, освітньому та інформаційному просторі. Справжня сила ідентичності полягає не в запереченні «інших», а в глибокому розумінні та прийнятті власних цінностей, традицій і смислів.

Культурна дипломатія, система освіти, родина, релігія та мова – це не лише засоби збереження, а й **живі засоби творення ідентичності**, де вона оновлюється та передається наступним поколінням.

Ключовий виклик – знайти баланс:

- між підтримкою власної унікальності та відкритістю до інших;
- між гордістю за своє і повагою до чужого;
- між збереженням традицій і готовністю до змін.

Національна ідентичність не є чимось застиглим – вона розвивається, адаптується, оновлюється. Її сила – у здатності інтегрувати нове, не втрачаючи сутнісного. Саме тому важливо рефлексувати над її змістом, переосмислювати її в умовах сучасних викликів.

ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Повномасштабна війна прискорила консолідацію української ідентичності, трансформувавши її з переважно «негативного» принципу (через заперечення ворога) до **глибинного позитивного самоусвідомлення**.

Захист ідентичності України сьогодні вимагає переходу від реактивного захисту до системного й проактивного формування власного наративу як усередині країни, так і на міжнародній арені. Для цього критично важливо стратегічно задіяти «м'яку силу» через інтенсифікацію культурної дипломатії. Вона має охоплювати не лише традиційні заходи, а й адаптацію українського контенту для глобальних платформ та підтримку міжнародних партнерств. Паралельне масштабування освітнього й наукового обміну сприятиме представленню України як інноваційної європейської нації, залучаючи іноземних студентів та викладачів до спільних проєктів. Додатково варто активно використовувати міжконфесійний діалог для розбудови міжнародної підтримки, демонструючи спільність українських духовних цінностей із загальнолюдськими.

Для ефективного зміцнення ідентичності необхідно максимально **розкрити потенціал ключових інститутів**. Церква покликана стати потужним каналом поширення наративів про християнську спадщину України та її європейське коріння, зміцнюючи солідарність і надаючи гуманітарну допомогу. Університети мають перетворитися на центри формотворення ідентичності поряд з академічними знаннями, інтегруючи українознавство в усі програми та слугуючи платформами для публічних дискусій.

Водночас важливим інструментом є і **цифровізація**. Створення якісного україномовного контенту для глобальних платформ, оцифрування спадщини та розробка засобів протидії дезінформації посилять інформаційний суверенітет та доступність українських сенсів у всьому світі.

Ці базові кроки допоможуть Україні не лише захистити свою ідентичність в умовах війни, а й перетворити її на потужний ресурс для майбутнього розвитку та міжнародного впливу.

ЦІННОСТІ ТА ЇХНЄ ВТІЛЕННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ІДЕНТИЧНОСТІ

09

ЦІННОСТІ ТА ЇХНЕ ВТІЛЕННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ІДЕНТИЧНОСТІ

КЛЮЧОВІ ІДЕЇ, МОДЕЛІ ТА ТЕРМІНИ

Поняття «цінності» розкривають різні концепції, а його тлумачення має відмінні інтерпретації. Робоча дефініція полягає в тому, що **цінності** – це суб'єктивно визначений моральний імператив, що задає певний напрям діяльності. **Цінності – це насамперед нормативний концепт**: вони є ключовою складовою самопрезентації та невід'ємною частиною особистої та групових ідентичностей, **виступаючи важливим культурним активом**.

Важливо розрізняти цінності від пов'язаних концептів – «потреб», «ставлення», «норм».

Цінності часто засвоюються неусвідомлено з дитинства і формують певні системи. Одна людина може бути носієм конфліктних цінностей (наприклад, «свобода» та «рівність»), які виявляються залежно від конкретної ситуації та носія.

Люди зі спільними цінностями, найімовірніше, входять до однієї групи, або ж навпаки – люди, що входять до однієї групи, поділяють однакові цінності.

Цінності мають **три взаємопов'язані виміри**: вони визначають ідеали, спонукають до їх досягнення, і це прагнення є рушійною силою діяльності суб'єкта.

Наприклад, «демократія» як цінність:

- описує ідеальний державний лад (ефективне представництво інтересів);
- спонукає до дій для його досягнення (виборча система, вільна конкуренція ідей);
- робить ці дії пріоритетом у політичній діяльності.

Цінності відіграють насамперед оцінювальну функцію: вони визначають, що є прийнятним, а що ні. Проте їхнє розуміння суб'єктивне, тому різні спільноти можуть вкладати в них відмінний зміст. Наприклад, «демократія» може трактуватися як широке представництво (західне тлумачення ліберальної демократії) або як «суверенна» форма правління (імітація демократичних процедур в умовах авторитаризму).

Три рівня реалізації цінностей:

1) **універсальні цінності** – загальнолюдські принципи (рівність, свобода, справедливість...). Відповідають наднаціональному рівню формування ідентичності.

2) **суспільні ціннісні орієнтири** – конкретизація універсальних цінностей на рівні суспільства (соціальна справедливість, нетерпимість до корупції, гендерна рівність...). Співвідносяться з національним рівнем формування ідентичності.

3) **ситуаційні ціннісні орієнтири** – втілення цінностей у конкретних обставинах суспільної взаємодії (розвиток інклюзивного середовища, впровадження антикорупційної політики, квоти на представництво жінок у владі). Стосуються субнаціонального рівня.

Національна ідентичність визначається через універсальні та суспільні цінності, а їхнє конкретне втілення – через суспільні та ситуаційні рівні.

РОЗДУМИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Цінності та ціннісні орієнтації національних спільнот зазвичай поділяють на два основні типи, вкладаючи в них такий загальноприйнятий зміст:

- традиційні – наголос на важливості релігії, родини, поваги до авторитету та консервативні погляди. Пов'язані з цінностями виживання (пріоритет фізичній безпеці, низька толерантність до Інакшого).
- ліберально-демократичні – повага до прав людини, гідності, свободи, справедливості, толерантності та інклюзивності. Відповідають секулярно-раціональним цінностям та цінностям самовираження (пріоритет особистісній реалізації, високий рівень довіри).

Теорія модернізації суспільства Рональда Інглгарта передбачає рух від традиційних цінностей та цінностей виживання до ліберально-демократичних (секулярно-раціональних та самовираження).

Хоча кожній нації притаманний певний тип цінностей, всі суспільства містять обидва типи які співіснують у різних пропорціях та набувають унікальних форм. Тому державна політика утвердження національної ідентичності повинна враховувати таке:

- Не існує «чисто традиційних» або «чисто ліберальних» суспільств.
- Цінності можуть вступати в конфлікт, але також здатні до взаємодоповнення.
- Різні ціннісні набори (традиційні та ліберально-демократичні) не завжди категорично взаємовиключні.

Наприклад, «демократія», будучи ліберально-демократичною цінністю, з часом може стати «традиційною», яку прагнуть захищати від змін. Органічне поєднання традиційних та ліберально-демократичних цінностей є основою для суспільного договору та спільного бачення справедливого майбутнього.

ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Цінності українців – це не абстрактні ідеали, а **наслідки багатовікового історичного досвіду та випробувань** – від козацьких вольностей, що формували прагнення до свободи та самоорганізації, до безкомпромісної боротьби за незалежність, яка виховала незламність і гідність.

Українські землі історично були частиною європейського політичного та культурного простору, що сприяло орієнтації суспільства на **ліберально-демократичні та загальноєвропейські цінності**. Соціологічні дослідження, зокрема «World Values Survey», послідовно підтверджують: українці ще до повномасштабного вторгнення 2022 року демонстрували прихильність до ліберально-демократичних цінностей Західного світу. Російська агресія лише посилила цю тенденцію. З огляду на це та переважання ліберально-демократичних і європейських цінностей у політичному дискурсі, **саме вони є визначальними у формуванні української національної ідентичності**.

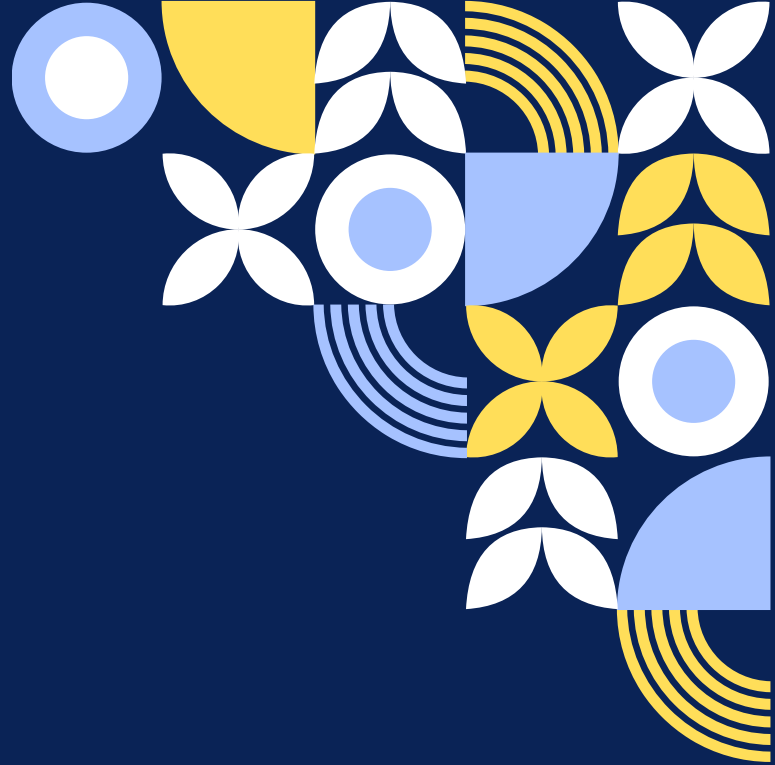
У контексті проголошеного курсу на європейську інтеграцію **універсальні цінності Європейського Союзу**: людська гідність, свобода, представницька демократія, рівність, верховенство права та права людини, – мають бути інтегровані на національний рівень. Вони повинні набувати української специфіки, але зберігати свою вихідну сутність. До прикладу, в українському контексті **концепт свободи є більш розширеним** порівняно із засадничими договорами ЄС. Якщо для Європейського Союзу свобода передусім передбачає індивідуальні свободи (право на недоторканність життя, свободу пересування), то для України вона охоплює також **свободу геополітичного вибору та звільнення від російської агресії**.

Однак українське суспільство, як і інші, не є «чисто ліберальним». Його ідентичність наповнюють і **традиційні засади**, зокрема:

- **Родина**. Вона виступає не лише приватною сферою, а й культурним інститутом, що забезпечує соціалізацію, передачу моральних норм та збереження зв'язку поколінь. У суспільній свідомості родина асоціюється з безпекою, відповідальністю та довірою, що надає їй високого символічного статусу.
- **Орієнтація на християнську релігію** загалом (що присутнє і в тлумаченні європейської наддержавної ідентичності). Християнська етика впливає на суспільні уявлення про гідність, милосердя та моральний вибір, що помітно у біоетичних дискусіях (евтаназія, сурогатне материнство). Тут аргументи, що ґрунтуються на релігійно-моральних принципах, є вагомими навіть у світському контексті. І хоча правовий дискурс стає інклюзивнішим, ставлення до субкультурних груп (язичники, атеїсти тощо) залишається неоднорідним, відображаючи консервативні орієнтації частини населення та уповільнюючи соціетальні зміни.

Такий синтез **ліберальних та традиційних цінностей** забезпечує культурну тяглість та внутрішню стабільність під час трансформацій та зовнішніх викликів.

10

НАЦІОНАЛЬНА
КУЛЬТУРА:
ОЗНАКИ, РІВНІ,
МОДЕЛЬ

НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРА: ОЗНАКИ, РІВНІ, МОДЕЛЬ

КЛЮЧОВІ ІДЕЇ, МОДЕЛІ ТА ТЕРМІНИ

Національна культура – це, за Гертом Хофстеде, «колективне програмування свідомості, яке відрізняє людей з однієї суспільної групи від людей з іншої». Вона виявляється у сталості певної поведінки носіїв цієї культури, формуючи її менталітет.

Ознаки національної культури:

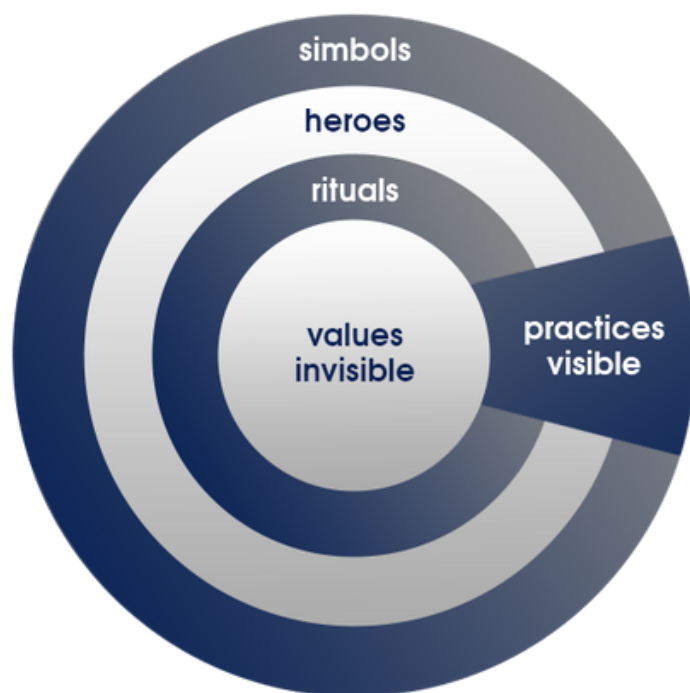
- **Колективне явище:** характеризує всю спільноту, але може виявлятися порізно в її членів та підгрупах.
- **Набута, не вроджена:** передається та засвоюється через виховання, освіту та іншу соціальну взаємодію.
- **Змінюється поступово:** зміни відбуваються нерівномірно, лише разом зі зміною формальних інститутів (правил, підходів до навчання, способів виявлення активності).

Національна культура виявляється на трьох рівнях.

- **Підвалини (засадничі припущення):** поведінкові шаблони, які відтворюються суспільством за замовчуванням, вкорінені в майже незмінних чинниках (розташування, клімат, історія). Можуть змінюватись протягом приблизно 100 років.
- **Цінності та переконання:** рушійні принципи взаємодії з оточенням. Можуть змінюватись протягом приблизно 10–20 років.
- **Норми суспільної поведінки:** усталені очікування бажаної та небажаної поведінки неформального характеру. Можуть змінюватись протягом приблизно 2–3 років.

Модель національної культури Герта Хофстеде – «цибулина», кожен шар якої відповідає за різні її прояви.

- **Символи** – це слова, жести, зображення або предмети, які мають певне значення і відповідно розпізнаються лише носіями певної культури. Нові символи легко створюються, а старі зникають; символи однієї культурної групи регулярно копіюються іншими.
- **Герої** – це живі або померлі, реальні або вигадані люди, які володіють рисами, що високо цінуються в культурі, і тому служать зразками для наслідування.
- **Ритуали** – це колективні дії, фактично непотрібні для досягнення бажаних цілей, але які в межах культури вважаються соціально необхідними, тому виконуються заради них самих.

- **Цінності** – «сильні емоції з певним спрямуванням, полюсом «мінус» і «плюс». Їх можна виявити лише з поведінки носіїв культури в різних обставинах.

Символи, герої та ритуали разом є практиками культури, видимими для зовнішнього спостерігача. Цінності – це ядро культури, невидиме для зовнішнього спостерігача; саме на цьому рівні, за Гертом Хофстеде, відрізняються національні культури.

РОЗДУМИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Національна культура — фундаментальний елемент національної ідентичності, а її розуміння є ключовим для формування стійкої ідентичності. Розуміння національної культури передбачає виокремлення коротко-, середньо- та довгострокових чинників впливу (рівнів її прояву): норми суспільної поведінки, цінності й переконання, а також засадничі припущення.

Стратегія формування тяглого нарративу національної ідентичності має інкорпорувати засадничі припущення, цінності та переконання як найбільш стабільні й тривалі рівні прояву національної культури.

«Будівельними блоками» такого нарративу можуть постати зовнішні прояви культури: національно-специфічні символи (включно з національною мовою), національні герої та ритуали (або традиції та звичаї).

Ця теза підтверджується і соціологічними спостереженнями. Так, масштабне дослідження Pew Research Center(2024), яке охопило 21 країну, показало: у культурному вимірі ключовими аспектами національної ідентичності респонденти оцінили мову і традиції та звичаї (медіанне значення відсотка респондентів, які обрали мову, становило 91%, а традиції та звичаї – 81%), тоді як релігійна приналежність і місце народження відігравали суттєво меншу роль (42% і 58% відповідно). Звідси випливає, що формування національної ідентичності у зв'язку з національною культурою передбачає наголос на мові та традиціях конкретної нації.

ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Українська національна культура має необхідний потенціал стати ресурсним джерелом формування, підтримування та комунікування національної ідентичності. Якщо послуговуватись схемою національної культури як «цибулини», то в основу відповідного нарративу можуть лягти національні цінності, а його «зовнішній» шар (тобто змістове наповнення) – символи, герої та ритуали. Це потребує їхнього попереднього визначення на основі відповідних соціологічних досліджень.

Окремо варто зупинитись на ролі мови та інших етнічних символів української національної спільноти. Аби українська мова набула ваги як націєтворчий інструмент, вона повинна розглядатись не лише як засіб комунікації, а й як маркер приналежності до позитивної, статусної, культурно активної групи.

Відповідно, українська мова має асоціюватись із успіхом, модерністю, прогресом, рухом уперед («українську треба вчити, бо вона відкриває можливості»); наприклад, наголос на трагічній історії української мови («українську треба вчити, бо імперії намагались її знищити») працює в інший бік. Важливу роль у цьому дискурсі можуть відіграти культурні та політичні еліти, які власним прикладом мають засвідчувати зв'язок мови, національної ідентичності та успіху.

Етнічні символи (вишиванка, народні пісні, борщ тощо) є важливими елементами культурної спадщини та традицій, але не можуть бути єдиною основою ідентичності громадянсько-політичного («західного») типу, на який орієнтується Україна. Надмірне покладання на них загрожує спрощенням національного образу як «другорядного», «відсталого», зверненого в минуле.

КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ

11

КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ

КЛЮЧОВІ ІДЕЇ, МОДЕЛІ ТА ТЕРМІНИ

Термін «**колективна пам'ять**», що широко використовується у науковому та публічному дискурсі з 1980-х років, є радше метафорою, ніж чітко визначеним поняттям. Він охоплює спільні спогади, наративи, міфи, культурні сценарії та загальну культуру.

Колективна пам'ять стосується як **колективних уявлень** (світоглядів, моделей, ідей), що організують осмислення індивідуальних спогадів, так і **колективних практик** (соціальних, культурних), спрямованих на зовнішнє вираження та обговорення цих спогадів. Вона виникає внаслідок поєднання індивідуальних спогадів та взаємодії із соціальним чи культурним середовищем.

Як соціально генероване у суспільних межах явище, колективна пам'ять виходить за межі окремих людей. За своєю суттю ця концепція подібна до **спільної пам'яті**, яка розуміється як здатність соціальної групи актуалізувати власні минулі трансформації.

«Колективна пам'ять – це емоційно забарвлене та міфологізоване знання про минуле (події, факти, люди тощо), що покликане підтвердити давній характер спільноти та підкреслити ті риси, які забезпечують месіанський характер національної спільноти», – Наталія Кривда.

Колективне пам'ятання є важливою складовою колективної пам'яті, забезпечуючи зовнішню та внутрішню ідентифікацію групи. Знання, що транслуються групою, особливо в сучасних умовах, формуються під впливом різноманітних джерел інформації. Ці джерела слугують засобом підтвердження власної оцінки індивідуальних споминів, які таким чином стають частиною колективного пам'ятання.

Основними механізмами збереження та передання колективної пам'яті стають інституційна пам'ять, система освіти, медіа та масова культура, родинна й локальна пам'ять, релігійні та ритуальні практики та цифрові технології.

Також розрізняють **матеріальну** та **нематеріальну** культурну спадщину:

- матеріальна – архітектура, пам'ятники, предмети побуту, артефакти тощо;
- нематеріальна – мова, пісні, ритуали, звичаї, знання та практики.

Частина її має міжнародне визнання (наприклад об'єкти, включені до списків ЮНЕСКО), інша – зберігається на національному, регіональному чи локальному рівнях.

Усі ці форми спадщини є носіями пам'яті, що передається між поколіннями як у формалізованих, так і в повсякденних практиках.

РОЗДУМИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Колективна пам'ять як спільне уявлення про минуле надає легітимності сучасним цінностям, нормам і політичним інститутам. Вона формує відчуття історичної спадкоємності, символічної єдності та моральної правоти. Через пам'ять про спільні перемоги, героїзм, травми чи втрати нація не лише осмислює власну історію, а й окреслює межі своєї спільноти.

Коли ж різні групи мають несумісні інтерпретації минулого, виникають **конфлікти пам'яті**, які можуть бути як внутрішніми, так і міжнаціональними. Внутрішній конфлікт загрожує консолідації групи, тоді як зовнішній – може мати політичні, економічні, соціальні, культурні та безпекові наслідки. Прикладами є суперечки між Польщею та Ізраїлем щодо Голокосту, Японією та Кореєю щодо колоніального минулого, або між балканськими народами щодо воєн 1990-х років.

Для подолання таких розбіжностей застосовуються різні **моделі примирення**: мультинаративний підхід, спільні комісії істориків, меморіальні практики примирення, транснаціональні наративи. Проте не всі конфлікти пам'яті можуть бути врегульовані. Коли пам'ять глибоко травматизована, політизована або використовується як інструмент національної мобілізації, примирення стає малоімовірним.

Наприклад, невизнання Туреччиною геноциду вірмен досі є джерелом напруги у міжнародних відносинах. Подібним чином, пам'ять про Накбу (дослівно – «катастрофа») в палестинському наративі та Голокост у єврейському часто не знаходять спільного простору для діалогу в контексті ізраїльсько-палестинського конфлікту. У таких випадках пам'ять не лише не об'єднує, а й **поглиблює розриви**, стаючи **частиною війн ідентичностей**, які тривають у сучасності.

ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

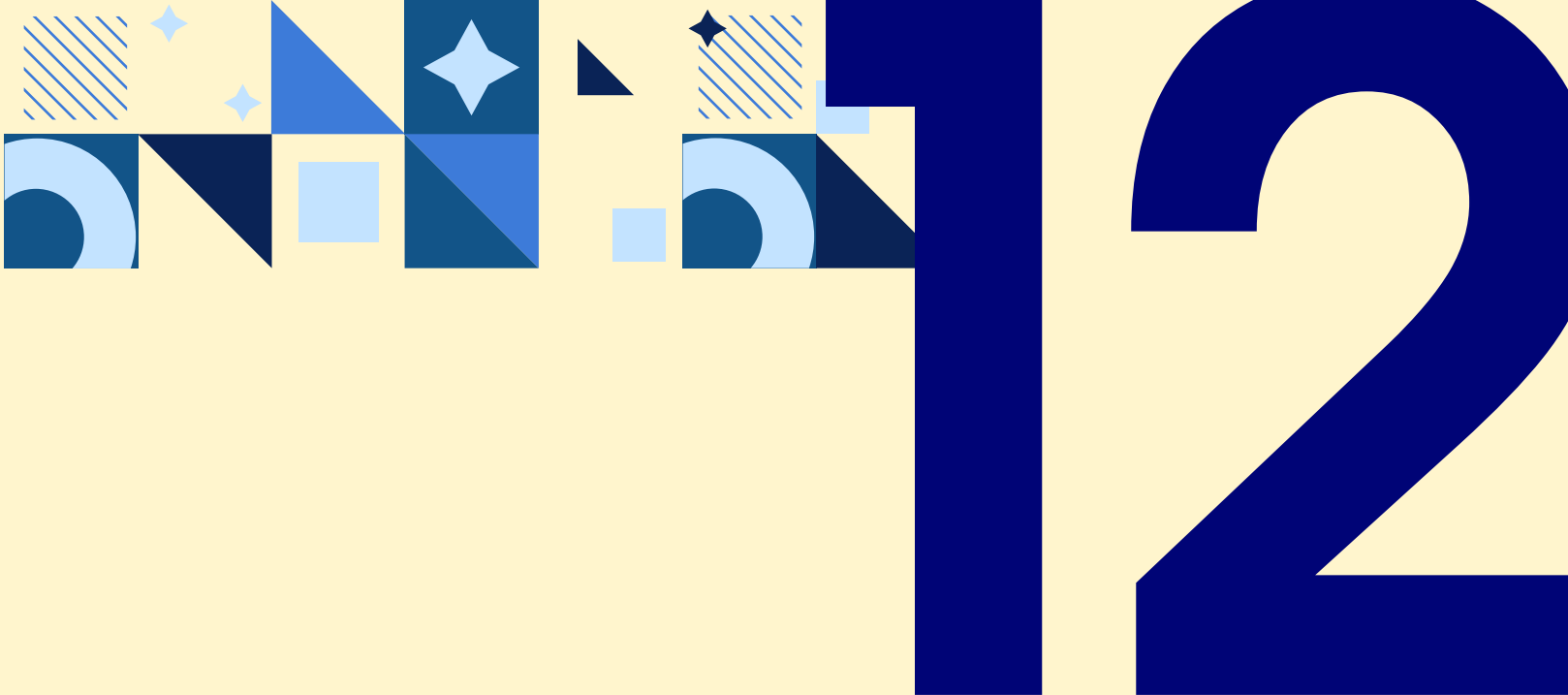
Українська національна ідентичність формується в умовах постколоніального, посттоталітарного та постгеноцидного досвіду. Колективна пам'ять українців травмована століттями бездержавності, репресій і культурної асиміляції, що призвело до кризового стану національної свідомості. Водночас саме ці травми стали каталізатором для актуалізації ідентичності – особливо після Революції Гідності та в умовах російсько-української війни.

Колективна пам'ять українців охоплює ключові історичні «реперні точки», які містять як давні цивілізаційні витoki (наприклад Трипільля, Київська Русь, Козацька доба), так і новітні події (УНР, Помаранчева революція, Революція Гідності). У цьому контексті важливою є **теорія бінарності**, що описує коливання українців між заниженим (колоніальним) та гіпертрофовано-героїчним образом власного «Я».

Для України історична пам'ять є простором як для діалогу, так і для боротьби. Серед актуальних міжнаціональних конфліктів пам'яті можна виокремити такі.

- **Україна та Польща: шлях до примирення.** Події на Волині 1940-х років та діяльність УПА залишаються складним конфліктом пам'яті для України та Польщі. Попри розбіжності, сторони прагнуть примирення, співпрацюючи в межах спільних комісій та меморіальних ініціатив.
- **Боротьба за міжнародне визнання.** Україна наполягає на міжнародному визнанні **Голодомору** геноцидом, але низка країн утримується від чіткої позиції через політичні та історичні суперечності. Водночас Україна бореться за визнання геноцидом **депортації кримськотатарського народу**.
- **Інструменталізація історії.** Україна протидіє використанню історичної пам'яті як інструменту агресії та системних фальсифікацій історії, політичним міфам про штучну єдність та легітимацію окупації українських територій через імперські та радянські наративи. Українська етнополітика виключає будь-які проекти і практики привласнення і знищення української культурної спадщини як цілеспрямований геноцид ідентичності.

Сучасна українська культура постає як **транзитна** та **посттравматична**. Вона шукає нові сенси, переосмислює минуле, долає стереотипи та формує нову ідентичність. Цей процес супроводжується зростанням громадянської активності, утвердженням європейських цінностей і становленням української політичної нації.

ВПЛИВ ВІЙНИ НА НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ

ВПЛИВ ВІЙНИ НА НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ КЛЮЧОВІ ІДЕЇ, МОДЕЛІ ТА ТЕРМІНИ

Зовнішня загроза, зокрема війна, є потужним каталізатором, що посилює ідентифікацію зі своєю групою та загострює опозицію «свій-чужий». Це відбувається через усвідомлення екзистенційної загрози: утиск або знищення ідентичності, з якою пов'язане власне життя, ставить під загрозу майбутнє поколінь. Захист своєї спільноти стає глибоко особистісною справою.

Спільна загроза зменшує внутрішні розбіжності та посилює потребу нації у спільній славі, волі та меті. Бажання переможного миру згуртовує людей до спільних дій, а наративи про предків та спільну боротьбу зміцнюють почуття спорідненості та історичної спадкоємності.

Подвиги, випробування та жертви війни наповнюють національний міф. Це час, коли **народжуються нові символи, ритуали та герої**, які уособлюють силу, волю та незламність сучасної нації, трансформуючи саму ідентичність.

Водночас війна **може виявити та поглибити внутрішні розколи**, особливо якщо мали місце ідеологічні розбіжності, що вплинули на сприйняття можливих наслідків та образу ворога.

Завершення війни визначить переможця, але не подолає всіх криз, завданих національній ідентичності. Це потребуватиме часу, відкритого діалогу та переосмислення (або поновлення) суспільного договору, що визначає взаємні зобов'язання між громадянами та державою. Необхідна системна робота з гармонізації культурної, соціальної, економічної, інформаційної, безпекової та демографічної державної політики.

РОЗДУМИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Промова Вінстона Черчилля, виголошена 4 червня 1940 року у Палаті громад, стала **символом незламності британської нації**.

Його слова: «Ми будемо битися на пляжах, ми будемо битися на місцях висадки, ми будемо битися в полях і на вулицях, ми будемо битися на пагорбах; ми ніколи не здамося», – були виголошені після евакуації з Дюнкерка, коли загроза вторгнення нацистів здавалася невідворотною.

В. Черчилль не приховував небезпеки, але водночас **трансформував страх у впевненість та силу**. Його риторика задала ритм, що формував **відчуття єдності та рішучості**. Ці слова стали частиною національного наративу, який **об'єднав націю** – від робітників до аристократії – навколо спільної мети: захисту свободи та британських цінностей.

Цей приклад ілюструє загальну закономірність: війна як екстремальна форма соціального конфлікту часто постає **потужним каталізатором національної консолідації**. У моменти загрози суспільство мобілізується, внутрішні суперечності тимчасово відходять на другий план, а національна ідентичність зміцнюється через спільний спротив.

Проте ця консолідація має **високу ціну**. Війна забирає життя тих, хто є носієм і творцем культурної спадщини. Знищення культурних інституцій, депортації, репресії – усе це завдає **глибоких втрат національному потенціалу**, послаблює здатність суспільства до самовідтворення та збереження ідентичності.

Таким чином, війна водночас **зміцнює ідентичність через єдність, але й послаблює її, знищуючи її носіїв**. Це створює **глибокий історичний парадокс**, актуальний для багатьох країн, що зазнали впливу великих війн

ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

В умовах повномасштабної війни, розв'язаної РФ проти України, відбувається **поглиблена інтеграція захисного націоналізму** – підкріпленого наративом про безперервну історію української державності та культури – з **громадянськополітичним підходом**. Останній чітко артикульований зовнішньополітичним курсом України на інтеграцію до Європейського Союзу, що передбачає розбудову стійкої до викликів демократії, громадянського суспільства та гарантій прав людини.

Задекларована спільна мета – суверенна, незалежна, економічно розвинена демократична держава Європи – наразі опинилася під загрозою. В умовах війни її досягнення можливе лише за реалізації проміжної цілі: **перемога, встановлення переможного та справедливого миру для України**. Це вимагає від українців ще більшої волі та надзвичайних зусиль.

Попри війну, що триває, **формування культури пам'яті та національних комеморативних практик** має розпочинатися вже зараз. Від цього залежить спільна пам'ять нашої новітньої історії, що потребує системного підходу та державної політики.

Повномасштабна агресія Росії проти України також актуалізувала в дискурсі євроатлантичної спільноти важливість **національної безпеки**. Цей концепт може і повинен бути інкорпорований як ключова цінність українського суспільства та невід'ємна складова української національної ідентичності.

Военна агресія Росії – анексія Криму, бойові дії на Донбасі та повномасштабне вторгнення 2022 року – **обмежила можливості утвердження української ідентичності на тимчасово окупованих територіях**. Водночас це **консолідувало суспільство на підконтрольних територіях** проти спільного ворога. Так, асоціації громадян з Росією різко негативні: 83% вважають її символом відсталості та регресу (дані Центру Разумкова за 2023 рік).

У суспільстві виокремилися групи, які раніше не були настільки чисельними: мешканці тимчасово окупованих територій, внутрішньо переміщені особи, тимчасові українці за кордоном, військовослужбовці, ветерани, полонені, родини загиблих тощо. Кожна з цих груп має унікальний, а частина з них – травматичний досвід, що знижує рівень довіри до інституцій. Це формує новий соціальний зріз, який потребує глибокого дослідження та відображення в державній політиці, освіті, медіа та громадському житті.

Українське суспільство живе в умовах війни, зазнаючи болючих втрат, але зберігаючи впевненість і віру в перемогу. За даними опитування Центру Разумкова (2025 р.), 53,5% українців мають родичів або близьких знайомих, які загинули чи були поранені після 24 лютого 2022 року. Попри це, 60,6% громадян вважають військову перемогу України можливою. Однак війна триває, і утвердження національної ідентичності залишається критично важливим питанням безпеки для України як держави-нації.

ВІСНОВКИ

ВИСНОВКИ

1. Україна утвердила модель громадянської нації як основу своєї територіально-політичної спільноти рівних громадян. Саме це визначає базові елементи її ідентичності. Штучне додавання до поняття «українська національна ідентичність» таких слів, як «громадянська» чи «культурна», не розширює його змістового наповнення. Навпаки, таке мовне нагромадження підважує природну відкритість сучасної української нації, слугуючи продовженням політики сорому за український націоналізм. Терміни **"Україна – держава-нація"** та **"українська національна ідентичність"** мають бути імплементовані в законодавство України, а також укорінені у владному, медійному та побутовому дискурсах.

2. Сучасний український націоналізм постає як форма захисного громадянського націоналізму, що не має експансивного характеру. Він ґрунтується на патріотизмі, спільній ідентичності та солідарності всередині нації, що відображає етнополітичний вибір на користь визнання етнокультурного плюралізму та рівноправності. Україна формує "мозаїчне" суспільство, в якому різні етноси не асимілюються, а співіснують у межах єдиної політичної нації – української. При цьому категорично відкидаються будь-які форми денационалізації, етнічного поглинання, дискримінації чи геноцидних практик.

3. Історичні події, що спричинили болючі конфлікти пам'яті, вимагають глибокого фахового аналізу та широкого суспільного переосмислення. Цей процес є критично важливим для подолання внутрішніх розбіжностей у сприйнятті минулого, які досі впливають на єдність українського суспільства та його взаємодію з іншими націями.

Таке переосмислення сприятиме зміцненню національної ідентичності, консолідації суспільства навколо спільних перемог та формуванню єдиного бачення майбутнього. Це посилить внутрішню згуртованість і презентує Україну як державу, що попри тяжкі втрати в умовах сучасних викликів захищає демократичні цінності, зокрема свободу та гідність, не лише для себе, а й для всієї Європи та світу. Саме такий образ України має стати ключовим у її сприйнятті на глобальному рівні як нації, здатної осмислювати своє минуле і водночас формувати майбутнє на засадах правди та спільної відповідальності.

4. Україна як держава-нація має утверджувати свою національну ідентичність у межах міжнародно визнаних кордонів, реалізуючи її як на рівні громадянина, так і на рівні держави. У цьому контексті державні інститути, національні еліти та громадяни мають відійти від практик сорому та протистояти демонізації українського націоналізму як у внутрішньому, так і в зовнішньому вимірі.

Досягнута національна ідентичність громадянина повинна бути пріоритетною серед його соціальних ідентичностей і гармонійно поєднуватися з особистісною.

Державна політика – як внутрішня, так і зовнішня – має ґрунтуватися на глибокому розумінні власної національної ідентичності. Україна повинна чітко відповісти на питання: «Хто ми є?». І це не просто самовизначення – це активна позитивна самопрезентація на світовій арені, ідентифікація зі свободою, що визначатиме місце країни в демократичному світі. Тільки тоді політика буде послідовною й ефективною та відповідатиме національним інтересам.

Україна як держава-нація інтегрується в міжнародну спільноту, продовжуючи утвердження групових ідентичностей, заснованих на цивілізаційних, ідеологічних та соціокультурних ознаках. Водночас, прагнучи взаємовизнання національної ідентичності та культурної самобутності, вона розбудовує стійку національну ідентичність, яка, з одного боку, толерантна до плюралізму, а з іншого – рішуче відстоює власну самобутність.

5. Єдині юридичні права та обов'язки для всіх громадян – базовий елемент та основа демократичного суспільства. Така єдність можлива лише за умови довіри громадян до політичних еліт. Водночас характерні для українців індивідуалізм і прагнення до самостійності зумовлюють природну недовіру до надмірної централізації влади. Це формує особливий запит до політичних еліт: щоб здобути довіру, вони мають асоціюватися з демократією та справедливістю.

Низький рівень довіри до державних інституцій за одночасної сильної асоціації з суспільством підтверджують дані опитувань «World Values Survey» та Центру Разумкова (2025 р.). Найвищу довіру громадяни висловлюють до ЗСУ (91,5%), ДСНС (83%), волонтерських організацій (80%) та добровольчих загонів (79,5%) – структур, що асоціюються із захистом, солідарністю та самопожертвою. Натомість інституціям, які уособлюють політичну владу – Верховній Раді, уряду, судам, прокуратурі та іншим центральним органам – довіряє меншість громадян (менше 30%).

В умовах війни, коли суспільна згуртованість є критично важливою, політичні лідери повинні не лише декларувати, а й реалізовувати принципи відкритості, підзвітності та рівності перед законом. Інакше зростатиме розрив між державою та громадянами, що загрожує не лише ефективності управління, а й самій ідеї національної єдності. Високий рівень довіри до місцевої влади порівняно з центральними органами свідчить про запит на децентралізацію та персональну відповідальність, що має бути враховано у формуванні політики післявоєнного відновлення та утвердження національної ідентичності.

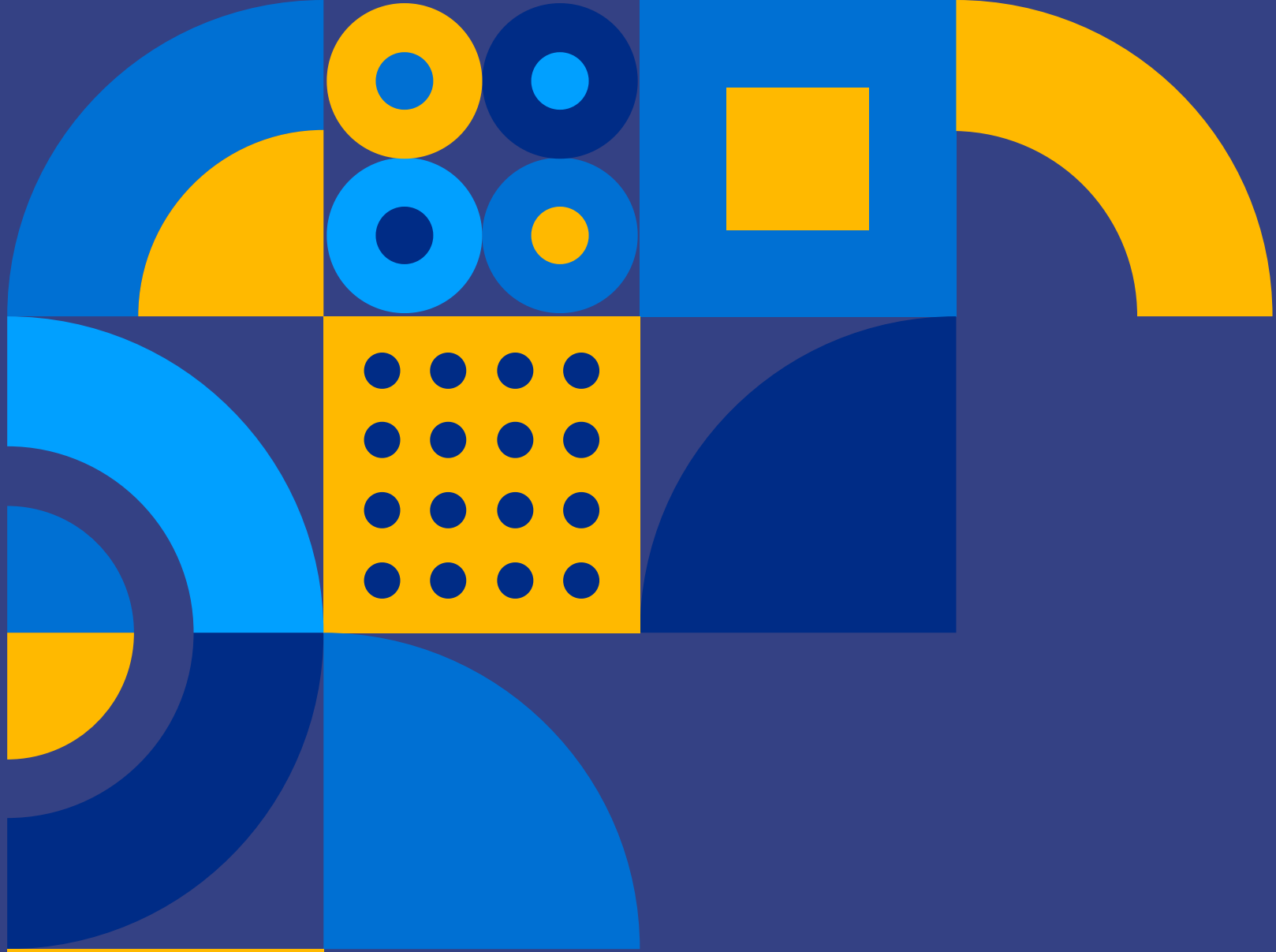

КЛЮЧОВІ
КОНЦЕПЦІЇ ТА
ДОСЛІДЖЕННЯ
ГАЙДУ

КЛЮЧОВІ КОНЦЕПЦІЇ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ГАЙДУ

1. Теорія соціальної ідентичності (SIT): Анрі Тажфел (Henri Tajfel) та Джон Тернер (John Turner)
2. Теорія психологічного розвитку: Ерік Еріксон (Erik Erikson)
3. Модель багатогранної та ієрархічної Я-концепції (Multifaceted and Hierarchical Model of Self-Concept): Річард Дж. Шавельсон (Richard J. Shavelson)
4. Теорія статусів ідентичності (Identity Status Theory): Джеймс Марсія (James Marcia)
5. Теорія соціального конструктивізму (Social constructivism): Александр Вендт (Alexander Wendt)
6. Концепція нації («Qu'est-ce qu'une nation?»): Ернест Ренан (Ernest Renan)
7. Концепція «уявленої спільноти» (Imagined Community): Бенедикт Андерсон (Benedict Anderson)
8. Етносимволізм: Ентоні Сміт (Anthony D. Smith)
9. Теорія етноцентризму: Джон В. Беррі (John W. Berry)
10. Концепція націй та націоналізму: Е. Геллнер (Ernest Gellner)
11. Концепція Дискурсивної етики: Юрген Габермас (Jürgen Habermas)
12. Соціологічна концепція спільного бачення майбутнього: Євген Головаха (Yevhen Holovakha)
13. Концепція націй та націоналізму: Гю Сетон-Вотсон (Hugh Seton-Watson)
14. Критичний дискурс-аналіз (Critical Discourse Analysis – CDA): Тейн ван Дейк (Teun A. van Dijk)
15. Концепція перформативності: Джудіт Батлер (Judith Butler)
16. Концепція зовнішнього впливу: Едуард Гугнін (Eduard Guginin)
17. Концепція етнозахистів та етноагресії: Альберт Налчаджян (Albert Nalchajyan)

18. Теорія реалістичного конфлікту: Музафер Шеріф (Muzafer Sherif)
19. Дослідження цінностей: Макс Галлер (Max Haller), Пламен Акалійський (Plamen Akaliyski), Олег Павлюк (Oleh Pavliuk)
20. Всесвітнє дослідження цінностей (World Values Survey): Рональд Інглгарт (Ronald Inglehart), Крістіан Вельцель (Christian Welzel)
21. Концепція національної культури («колективне програмування свідомості»): Герт Хофстеде (Geert Hofstede)
22. Ознаки, рівні вияву та ключові прояви національних культур: Марина Стародубська (Maryna Starodubska)
23. Концепція дзеркального Я (Looking-glass self): Чарльз Гортон Кулі (Charles Horton Cooley)
24. Концепція менталітету / визначення менталітету: Кирило Галушко (Kyrylo Halushko)
25. Концепція менталітету / колективні ментальності Annales School: Люсьєн Февр (Lucien Febvre), Марк Блок (Marc Bloch), Фернан Бродель (Fernand Braudel)
26. Структура та компоненти українського менталітету: Олена Донченко (Olena Donchenko), Ольга Гордійчук (Olha Hordiichuk)
27. Теорія архетипів дистресового досвіду: Олена Донченко (Olena Donchenko) та Юрій Романенко (Yury Romanenko)
28. Теорія окциденталізму: Володимир Янів (Volodymyr Yaniv)
29. Теорія дихотомій української національної ідентичності: Микола Рябчук (Mykola Riabchuk)
30. Дослідження національної ідентичності: Лариса Нагорна (Larysa Nahorna), Олександр Майборода (Oleksandr Maiboroda), Ірина Кресіна (Iryna Kresina), Олена Добржанська (Olena Dobrzhanska)
31. Теорії колективної пам'яті та культурної ідентичності: Стівен Кнапп (Steven Knapp), Радж Ендрю Гошал (Raj Andrew Ghoshal), Бернар Тьєррі (Bernard Thierry), Гай Теролаз (Guy Theraulaz), Жан-Ів Готьє (Jean-Yves Gautier), Бернар Стіглер (Bernard Stiegler), Наталія Кривда (Nataliia Kryvda), Юрій Романенко (Yury Romanenko) та ін.
32. Постколоніальні студії та дослідження України: Микола Рябчук (Mykola Riabchuk), Володимир В'ятрович (Volodymyr Viatrovych), Богдана Ткачук (Bohdana Tkachuk)
33. Теорія транзитної культури та постколоніальної травми: Тамара Гундорова (Tamara Hundorova)
34. Теорія колективної травми: Джеффри К. Александер (Jeffrey C. Alexander)
35. Теорія суспільного договору: Джон Локк (John Locke)

СПИСОК
ДЖЕРЕЛА

КОМАНДА ПРОЄКТУ ТА ПІДТРИМКА

Керівник проєкту:

Марина КОБИЛИНСЬКА – громадська діячка, радниця Міністра молоді та спорту України, викладачка кафедри міжнародних медіакомунікацій та комунікативних технологій Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Експертна група укладачів Гайду:

- Олена ДОБРЖАНСЬКА – кандидатка політичних наук, проректорка з науково-педагогічної роботи (зв'язки з громадськістю) Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
- Юрій РОМАНЕНКО – доктор соціологічних наук, професор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
- Олег ПАВЛЮК – доктор філософії, викладач Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Голова ГО «Інститут культури України»:

Євген КЛОПОТЕНКО – громадський активіст, кулінарний експерт, блогер та телеведучий, співзасновник ресторану "100 років тому вперед".

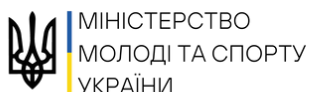
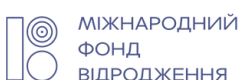
Дослідження здійснено за координації ГО «Інститут культури України» та фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження».

Міжнародний фонд «Відродження» – одна з найбільших благодійних фондаций в Україні, що з 1990-го року допомагає розвивати в Україні відкрите суспільство на основі демократичних цінностей. За час своєї діяльності Фонд підтримав близько 20 тисяч проєктів на суму понад 350 мільйонів доларів США.

Сайт: www.irf.ua

Facebook: [www.fb.com/irf.ukraine](https://www.facebook.com/irf.ukraine)

Гайд стане корисним для державотворців та всіх, хто залучений до процесів утвердження української національної ідентичності. Отримані знання сприятимуть реалізації чинних нормативно-правових актів, планів і програм, а також впровадженню нових, ефективних заходів у цій сфері.

ІНСТИТУТ
КУЛЬТУРИ
УКРАЇНИ

КНУ
ІМЕНІ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Дизайн: Валерія КОПОЛОВЕЦЬ

ISBN 978-617-95585-0-4

Видавець: ТОВ «ЗахідноУкраїнська Книжкова Фабрика»

Адреса: вул. М. Рудницького, буд. 28, кв. 3, м. Тернопіль, 46002

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6827 від 02.07.2019

Вебсайт: www.zukf.com.ua